

El futur de la ruralitat

Debats sobre els territoris rurals.

Reflexió des de Castelló

Dossiers d'Extensió Universitària

8

Tomás Alberich (coord.)

Servei d'Activitats Socioculturals (SASC)

Vicerectorat de Cultura

Universitat Jaume I

El futur de la ruralitat
Debats sobre els territoris rurals.
Reflexió des de Castelló
Dossiers d'Extensió Universitària nº 8

Autors: Tomás Alberich Nistal (coordinador), Albert J. López Monfort, Anabel Ejarque Peñarroya, Artur Aparici Castillo, Belinda Edo Tena, Eugeni Trilles Fabregat, Josep A. Nebot i Garriga, Marcelino Herrero Salvador, Xavier Ginés i Sánchez, Vicent Querol Vicente, Vicente M. Zapata Hernández.

Agraïments (altres col·laboracions o participants en els debats):
Sandra Bellés Bellés, Gemma del Amo Marco, Lucía Doñate Sorribes, Teresa Giner García, Miguel Á. Martín Cuesta, Alejandra Onofre Millet, Priscila Pauner Meseguer, Amelia Poles Arrandis, Ana M. Querol Vicente, Enrique M. Salvador Sancho.

Servei d'Activitats Socioculturals
Vicerectorat de Cultura. Universitat Jaume I
Edifici Rectorat i Serveis Centrals
Campus del Riu Sec
12071 Castelló de la Plana
Telèfon: 964 72 88 73
peu@uji.es

Edita: Servei de Comunicació i Publicacions
Correcció lingüística: Servei de Llengües i Terminologia

ISSN: 1578-5904
Dipòsit Legal: CS 392-2008
Imprimeix: Innovació Digital Castelló, s.l.u.

ÍNDIX

[1] Presentació i introducció metodològica	7
[2] Definicions conceptuals i principals problemàtiques en un context marcat per la crisi. El diagnòstic general	9
2.1. Conceptes: de què parlem quan fem referència a món rural, àrees rurals, medi/àmbit/espai social rural	9
2.2. Les definicions des del neoliberalisme. El context socioeconòmic: “el món rural és una oportunitat”. Possibilitats d’èxit dels projectes	15
2.3. El desenvolupament capitalista a la província de Castelló. Desequilibris: concentració de la indústria, els serveis i les zones residencials en 23 municipis	19
2.4. Una crisi no només econòmica, sinó també de valors i de civilització	21
[3] Problemàtiques concretes i diagnòstic social	27
3.1. L’espai social és heterogeni, també en l’àmbit rural.....	27
3.2. Característiques i problemàtiques sociodemogràfiques: l’envelliment de la població, la masculinització i la generació suport.....	30
3.3. Les comunicacions i infraestructures. La qualitat de vida i els serveis	32
3.4. La tornada al món rural. Els neorurals i el retorn de treballadors per la crisi. Les propostes de Savia Rural.....	36
3.5. Dependència econòmica i desenvolupament endogen: cal prestar suport a qualsevol inversió?	45

3.6.	Desagrarització. Diferenciar espai rural d'espai agrari. El pes econòmic s'ha traslladat des de la producció agrària a la postproducció: distribució, transformació i venda	47
3.7.	Aspiracions	48
[4]	Noves oportunitats i altres propostes d'acció. El paper dels agents tècnics i de la Universitat	51
4.1.	Què construeix la imatge del món rural? Quins són els seus elements més definitoris?.....	51
4.2.	Cal vèncer el complex d'inferioritat. Posar fi al victimisme o crear un victimisme reivindicatiu, d'acció. La necessitat de líders	54
4.3.	Agroecologia i agricultura ecològica, possibilitats com a oportunitat de desenvolupament	55
4.4.	Assegurar la participació endògena en la intervenció en el territori, la participació de la població de cada municipi i comarca	56
4.5.	L'heterogeneïtat social i el dret a la diferència. No imitar l'espai urbà tal qual. Elaborar nous models i nous indicadors	57
4.6.	Desenvolupar propostes estratègiques i plans estratègics a escala comarcal	61
4.7.	El paper i les funcions dels agents tècnics i de la Universitat	62
[5]	Referències bibliogràfiques	65

[1]

PRESENTACIÓ I INTRODUCCIÓ METODOLÒGICA

Aquest document s'ha realitzat a partir de les reflexions, idees i propostes recollides en debats organitzats per la Universitat Jaume I de Castelló en el marc del Programa d'Extensió Universitària que promou el Servei d'Activitats Socioculturals (SASC) i de les activitats de l'Observatori per al Desenvolupament Sociocultural Rural de Castelló. També s'hi han incorporat opinions individuals i textos aportats posteriorment als mateixos debats al llarg dels anys 2010 i 2011 (i actualitzacions en 2012). El contingut final del text és, per tant, el resultat dels debats i no l'agregació o juxtaposició de les diverses visions. Tal vegada cap dels participants trobe reflectides ací amb exactitud les seues línies argumentals, almenys no en la seua totalitat, sinó que el mateix procés de debat s'ha convertit en estructurador dels continguts.

Quant als objectius i destinataris del text val dir que s'ha tractat de fer una publicació útil per al personal tècnic, gestors polítics i sector associatiu que està (viu) o actua (treballa) en àmbits rurals. Encara que s'ha utilitzat una metodologia oberta, del tipus *llibre blanc*, no s'ha pretés, ni de bon tros, realitzar un document d'aquestes característiques sobre el present i el futur dels àmbits i espais rurals de Castelló. Açò hauria obligat, com a mínim, a programar estudis, debats i recollida d'opinió dels diferents actors, agents i sectors socials representatius de la província.

En una part del procés s'ha utilitzat (parcialment) la tècnica Delphi, que consisteix en l'enviament de successius qüestionaris a un grup d'experts. A partir de l'anàlisi de les respostes rebudes, es realitza un nou qüestionari que es reenvia als mateixos experts; i així diverses vegades, i posteriorment es porta a terme una anàlisi (quantitativa i qualitativa) del conjunt de la informació recopilada. Aquest mètode és especialment útil per a situacions o

temes en què és molt difícil reunir les persones expertes. En el nostre cas sí que era possible fer les reunions i debatre directament, per la qual cosa s'han combinat diverses tècniques d'investigació.

En primer lloc, una vegada realitzats els dos primers debats d'aproximació al tema, sobre el present i el futur del "món rural", es va elaborar un text que es va enviar a tots els participants en els dits debats, perquè els corregiren i ampliaren i s'hi afegiren noves reflexions. A partir de tota aquesta informació es va elaborar un nou document que es va presentar a agents de desenvolupament local en el marc dels programes del SASC, particularment el conegut com Pais@Rural i a l'Observatori per al Desenvolupament Sociocultural Rural de Castelló. Es van recollir algunes aportacions noves en aquests àmbits i es va portar a terme un nou debat general. El següent pas va ser elaborar un qüestionari obert, on s'arreglaven, en 31 apartats, les idees-força, les propostes i els punts crítics de les reflexions anteriorment realitzades, que es van sotmetre novament a l'opinió dels experts participants. Per a cada tema i subtema (bàsicament els mateixos en què s'estructura aquest document) s'ha preguntat per l'opinió que tenia l'enquestat, si estava d'acord o no amb les afirmacions contingudes i per què, què li suggeria i quines propostes noves podia fer sobre aquestes qüestions.

Amb aquestes respostes escrites s'ha elaborat un nou document en el qual s'ordenen i recullen de forma resumida les noves aportacions. Aquest document es va contrastar amb l'anterior i s'han fusionat tractant de crear un altre que tinga un ordre coherent, sense perdre les idees noves i l'estil particular de relatar les propostes de cada participant. Per aquest motiu en el present DOSSIER s'inclouen, juntament amb reflexions i temes àmpliament desenvolupats col·lectivament, una part de les idees individuals i particulars "posades entre cometes". Tal vegada en algun moment de la lectura pugua donar lloc a una certa confusió, però s'ha preferit mantindre aqueixa línia de redacció. Així, en cada apartat, apareixen en primer lloc exposicions i elaboracions col·lectives, sobre les quals hi ha consens. Després s'apreciaran alguns relats i propostes posades entre cometes, que corresponen a aportacions individuals (que no han sigut contestades ni rebutades i que es consideren idees interessants que cal tindre en compte). En total s'aporten quasi un centenar de propostes i iniciatives, algunes generals i altres molt concretes.

Finalment, s'ha elaborat un quart document complet i quasi definitiu (realment s'han redactat més d'una dotzena de documents provisionals successius) que es va enviar novament a totes les persones que havien participat en el procés. Una vegada incloses les seues apreciacions i suggeriments finals, es va elaborar aquest número de DOSSIERS.

Es tracta, per tant, d'una monografia elaborada amb un tipus de criteri diferent de l'habitual, un text que s'ha anat creant per mitjà de les aportacions de moltes persones

durant un temps determinat. I suficient per a realitzar una reflexió assossegada que, a més, ha volgut mantindre en la mesura que es puga l'expressió original de les dites reflexions i debats. El treball de l'editor-coordinador ha sigut, doncs, organitzar totes aquests reflexions sense a penes canviar el seu significat original.

La coordinació i direcció dels debats ha estat a càrrec d'Albert López, Artur Aparici i Tomás Alberich, que és l'autor de la redacció final del present document i, per tant, únic responsable dels seus errors i encerts, encara que el DOSSIER siga, per descomptat, una obra totalment col·lectiva.

[2]

DEFINICIONS CONCEPTUALS I PRINCIPALS PROBLEMÀTIQUES EN UN CONTEXT MARCAT PER LA CRISI. EL DIAGNÒSTIC GENERAL

2.1. **Conceptes: de què parlem quan fem referència a *món rural*, *àrees rurals*, *medi/àmbit/espai social rural***

El debat sobre quin és el terme més adequat que hem d'utilitzar quan parlem de "rural" és, per descomptat, un dels primers que apareix. I, com qualsevol debat sobre la forma, sabem que té relació amb el fons; no és una mera qüestió de terminologia per a buscar el políticament correcte, tot i que això ja és per si mateix important. S'ha dit que "el rural" és més fàcil de sentir i de percebre emocionalment que de definir. Quan una persona està en un poble, a bastants quilòmetres, o el que és més important, a una hora de la ciutat més pròxima, ningú dubta que es troba en un àmbit rural. Però també sabem que no hi ha un món rural homogeni i que el terme "món rural", anteposant-lo a món urbà, no se sosté, no s'hauria d'usar. Aquesta denominació s'ha utilitzat per a fer un símil del món rural com el món de l'antic, enfront de l'urbà. Per això, en alguns àmbits (com en la sociologia) s'ha començat a utilitzar el concepte "espai rural" per a assenyalar quelcom que és heterogeni, desagregat, que inclou els espais on viu gent que en l'actualitat té una mobilitat i una versatilitat. Tenim rurals a temps parcial i agricultors a temps parcial.

Per a aquests aspectes, en els debats realitzats s'han buscat altres denominacions més precises que *món rural* o *espai rural*. Estaríem parlant de l'àmbit *del rural*, del futur "de l'espai social rural", del "medi rural" o de les "àrees rurals". Encara que siguin molt paregudes, cada

una de les tres denominacions aporta el seu propi matís. Entre les tres ens aproximem millor a l'estudi d'aquests debats i reflexions i, d'alguna manera, són complementàries. Es tracta de buscar un punt d'equilibri entre les denominacions que pareixen referir-se quasi només a l'espai, al medi físic i a la naturalesa, que són excloents i s'anteposen a l'urbà i les referides més a les persones i col·lectius (societat rural) o trobar un terme que done una forma global i integradora. Com s'ha comentat, "el rural" és més fàcil percebre'l i sentir-lo que definir-lo. Des de la perspectiva geogràfica, "l'espai" és el físic, mentre que el "territori" és la construcció social. Així, diverses apreciacions sobre el tema serien les següents:

- Percepció afectiva del "medi rural", se sent millor i és més fàcil sentir-lo que definir-lo.
- La influència de les polítiques europees és total. Fins i tot en el mateix llenguatge de què és el rural o la funció dels rurals.
- *El rural* queda definit per la localitat, les representacions i les vides, les pràctiques de la vida quotidiana. "El rural també queda definit per la televisió i en última instància per l'urbà". El rural és l'hàbitat no urbà. "Quan s'accepte socialment que els drets de l'habitant de Vistabella són iguals que els que té el senyor de la Gran Vía madrilenya, llavors el rural haurà deixat d'existir. Tot serà urbà i, per tant, parlar de l'urbà deixarà de tindre sentit". És per això que definir el rural és tan complicat. Aquesta definició és fruit d'una separació artificial construïda d'acord amb els interessos del dominant.
- En conclusió, considerem que "medi rural" és el terme més neutre; i "espai social rural" tal vegada siga el més complet. Però moltes vegades parlarem "del rural" per a no significar-nos en cap sentit. I en algun cas utilitzarem la paraula "ruralia" com a abreviatura que engloba tot l'anterior.

Segons els recents models de creixement urbà i atesa la gran mobilitat espacial de la població amb fins laborals, d'oci, comercials, etc. (itinerància), Jordi Borja¹ parla de "regions urbanes", zones que sumen ciutat/ciutats més pobles en el seu entorn, influències interposades, superposades, etc., en un continu espacial sense que per això cada una de les ciutats i pobles d'aqueixa àrea perden la seua identitat i autonomia. Per exemple, en el nostre cas, moltes persones residents en les ciutats més poblades freqüenten la seua segona residència en algun poble rural i molta gent dels pobles té "segona residència" a la capital de la província, a Castelló. Com veurem, la juxtaposició i *contaminació* entre el rural i l'urbà, en tots els aspectes i dimensions, és evident i total, en l'econòmic, social, cultural, demogràfic i vivencial. Per això també hi ha la reflexió que incideix en el fet que vivim en un nou escenari que és el de la "societat total" (Camarero, 2009), en la qual s'inserix la societat rural, però en un context d'interacció i no d'aïllament².

A què ens referim quan parlem del món rural?

No hi ha de forma oficial una quantitat exacta de població a partir de la qual es denomina ciutat un nucli de població. Les més utilitzades posen el llindar de separació en 5.000, 10.000 o 20.000 habitants (fins i tot 30.000). Els nuclis de població xicotets que estan dins d'àrees metropolitanes o al seu raval no s'haurien de considerar com espais rurals, encara que en les estadístiques oficials és fàcil la seua inclusió i la confusió entre uns o altres termes. Tal vegada la frontera més habitual se sol posar en els municipis de fins a 10.000 habitants. Aquesta xifra, com qualsevol altra, és aleatòria i podria parèixer excessiva. Però cal recordar que ens estem referint a la unitat administrativa "municipi", amb ajuntament propi i amb independència jurídica. Molts municipis espanyols agrupen diversos nuclis de població, independents quant a la denominació i identificació pròpia dels seus habitants, reconeguts com a ens o *nuclis de població* en algunes estadístiques, però inclosos en un mateix municipi, en un únic terme municipal.

El fet que un municipi tinga només un, uns quants o molts nuclis de població varia segons de quines zones parlem; les diferències regionals solen ser enormes. A la Comunitat Valenciana, com en general al Mediterrani peninsular, cada municipi agrupa un o pocs nuclis, amb la qual cosa hi ha una aproximació entre la unitat "municipi" i la d'entitat singular (un municipi valencià pot agrupar d'un a tres o quatre nuclis). A Galícia, l'extrem oposat, la meitat dels seus habitants viu en nuclis (entitats singulars, parròquies) de menys de 2.000 habitants, mentre que només ho fa el 4% si considerem la unitat de l'administració municipal (Camarero, 2009: 12,13).

En conclusió, en aquest treball hem adoptat el criteri dels 10.000 habitants a escala de municipi com a frontera fàcil i reconeguda entre la denominació de "ciutat" i poble-municipi rural; i el de municipi rural xicotet fins als 5.000 habitants, amb totes les matisacions i advertiments precedents. Cal dir que a la província de Castelló, dels 135 municipis existents, 61 tenen menys de 500 habitants, 50 en tenen entre 500 i 3.000, i 12 tenen entre 3.000 i 10.000 habitants. En aquest context, un municipi de més de 10.000 habitants es percep ja com una ciutat menuda.

A més d'aquesta frontera poblacional, artificial (ja que el rural no es pot sotmetre ni constrènyer a una xifra), podem consensuar que els espais-àmbits rurals o els *municipis rurals tenen a Espanya entre les seues característiques definitòries*:

- Baixa densitat relativa de població.
- Envel·liment poblacional (sobreenvel·liment) i masculinització (major emigració de dones).
- Presència ineludible d'alguna o algunes activitats agropecuàries (agricultura, ramaderia, explotació forestal, etc.). Aquestes defineixen i donen caràcter als distints

espais rurals i als seus respectius paisatges, complementades per altres característiques socioeconòmiques i cultural-patrimonials.

Definició de medi rural i de municipis rurals de dimensió reduïda

Abans de continuar volem definir què s'entén per medi rural i per municipi rural de dimensió reduïda. Per a això, ens acollirem a la Llei 45/2007, de 13 de desembre, per al desenvolupament sostenible del medi rural, segons la qual el medi rural és enunciat com "l'espai geogràfic format per l'agregació de municipis o entitats locals menors definits per les administracions competents que posseïsquen una població inferior a 30.000 habitants i una densitat inferior a 100 habitants per quilòmetre quadrat".

En l'esmentada llei trobem també que els criteris considerats per a delimitar i classificar una zona rural s'han basat en la densitat de població, tendències demogràfiques, percentatge d'actius en els sectors primari, secundari i terciari, proximitat a nuclis urbans i vertebració territorial, i s'obté així la qualificació de les zones rurals: *que cal revitalitzar, intermèdies i periurbanes*.

Dins dels municipis rurals, una part important d'aquests són considerats *municipis rurals de dimensió reduïda*, que és tot aquell municipi que, segons l'esmentada llei (article 3.c), "posseïska una població resident inferior a 5.000 habitants i estiga integrat en el medi rural". Segons aquesta definició, el 59% dels municipis rurals espanyols es consideren de dimensió reduïda.

La població a les àrees rurals de la província de Castelló³

A les àrees rurals de la província de Castelló, on centrarem aquest estudi, la situació no és molt diferent. Tan sols hem de remetre'ns a les dades estadístiques referides a la població de l'interior de la província, cada vegada més envellida i amb registres de pèrdua d'habitants o estancament, amb la particularitat de tindre una estructura poblacional amb poca capacitat reproductora i una baixa natalitat (Bernat Martí, 2010).

Segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística, 66 dels 135 municipis de Castelló van perdre habitants entre gener de 2009 i gener de 2010, la majoria de pobles de menys de 5.000 habitants. Si observem l'evolució de la població de la província en un període més ampli (taula 1), comprovem que són els municipis de fins a 5.000 habitants els que perden població, enfront dels que tenen una població més elevada.

Taula 1. Evolució del nombre d'habitants segons grups de municipis a la província de Castelló entre 2000 i 2010

2000	2002	2004	2006	2008	2010	Municipis (en 2010)	
Menys 101	859	1.058	1.092	1.134	1.185	886	14
101- 500	12.395	11.844	11.880	11.511	10.715	11.437	48
501 -1.000	18.132	18.301	18.386	17.623	19.653	18.228	24
1.001- 2.000	28.449	26.972	27.213	26.246	23.178	24.326	17
2.001- 5.000	45.339	35.140	31.775	32.730	39.606	35.304	12
5.001- 10.000	27.757	44.605	42.713	52.864	48.129	54.072	8
10.001- 20.000	79.435	43.211	56.261	39.785	53.501	53.772	4
20.001 - 50.000	119.734	166.881	174.937	205.758	170.398	174.192	6
50.001- 100.000	50.626	51.367	1
100.001- 500.000 (Capital)	..	153.225	163.088	172.110	177.924	180.690	1
Total provincial	474.385	501.237	527.345	559.761	594.915	604.274	135

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE.

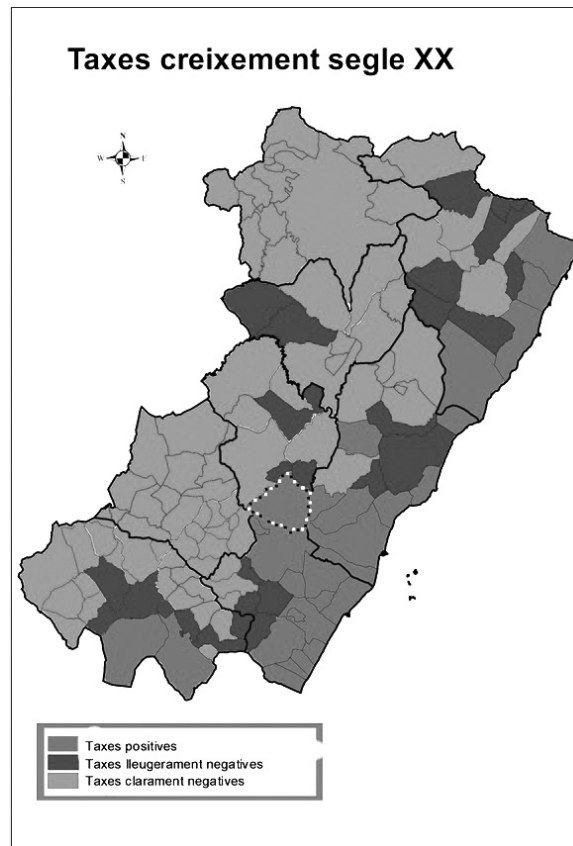
L'any 2000 el total de població empadronada en municipis de fins a 5.000 habitants sumava 105.174 efectius, que representaven el 22,17% de la província. L'any 2010 ens trobem que la població d'aquests municipis es redueix a 90.181 habitants i passa a representar el 14,92% del total provincial. Enguany el nombre de municipis de menys de 5.000 habitants és de 115, i el de menys de 10.000 és de 123, del total de 135 municipis de la província. No obstant això, aquests 115 municipis que compten amb un escàs 15% de la població ocupen més del 80% del territori, és a dir, els seus ajuntaments tenen responsabilitat i actuen sobre la immensa majoria de l'espai castellanenc (a pesar de la marginació oficial). No realitzarem una anàlisi dels moviments migratoris a la província en aquest treball, tan sols volem referir aquestes dades il·lustratives dels problemes poblacionals del medi rural en les dècades actuals.

Com podem comprovar a partir de les dades anteriors, només vint municipis compten amb més de 5.000 habitants i en menys del 20% del territori resideix més del 80% de la població. Això significa que la província de Castelló està instal·lada en un desequilibri territorial radical: **23 municipis concentren el 90,8% de l'activitat** econòmica provincial i, en la resta, **112 municipis**, està el **9,2%** (Anuari de La Caixa, 2012).

Segons l'estudi de Camarero abans mencionat (2009) els grans problemes amb què conviuen els habitants rurals han de veure, en resum, amb el sobreenvelliment de la població i la seua masculinització, la dependència, les desigualtats de gènere i la vulnerabilitat laboral.

Però no totes les problemàtiques, com veurem, són iguals ni tenen les mateixes possibilitats de canvi. Els processos de despoblació i de sobreenvelliment són fruit de quasi un segle de canvis lents en ruralia, encara que alguns processos, també lents, van en sentit contrari. Per contra, sobre la masculinització es pot i s'ha d'actuar ara. Les dones viuen el rural amb més pressió i més càrrega domèstica i d'atencions; són àmbits més tancats per a elles i són més emprenedores, per la qual cosa les joves se'n van més.

Mapa 1. Taxes de creixement dels municipis de Castelló entre 1900 i 2000

Font: INE (sèries 1900-2000).

2.2. Les definicions des del neoliberalisme. El context socioeconòmic: “el món rural és una oportunitat”. Possibilitats d’èxit dels projectes

El sistema capitalista i els problemes rurals.

El model de desenvolupament local que es va imposant a Occident, a partir de les crisis dels anys setanta del segle XX, es refereix a la necessitat d’una aliança per a enfrontar-nos a la competitivitat internacional que imposa el model neoliberal.⁴ D’acord amb el que ha plantejat Luis Enrique Alonso “durant els anys vuitanta la política econòmica ha quedat desestructurada i subsumida en les successives onades de reestructuració i flexibilització... No per casualitat és en aquesta època quan floreix el minimalisme de les polítiques de desenvolupament local obstinades a neutralitzar des dels territoris ‘micro’ la inocultable agressivitat social que estaven prenent els mercats ‘macro’. Aquests intents de generar desenvolupaments concrets i locals ‘de baix a dalt’ han suposat, potser més en la seua teoria que en la seua pràctica, l’intent d’aprofitar capital humà i cultural, recursos, tècniques materials i naturals i, sobretot, formes de treball tradicional de la comunitat per a reaccionar contra les negres perspectives que de manera principal sobre l’ocupació s’estaven realitzant per a les economies que havien entrat en un cicle de remercantilització total” (Alonso, 2000: 19).

Encara que el desenvolupament del capitalisme guarda una especial relació amb els processos d’urbanització, seria sens dubte una simplificació i un error atribuir els problemes del món rural al desenvolupament del capitalisme com si es tractara d’una croada del “capitalisme contra el camp”. Més prompte el que ha ocorregut és que *el capitalisme s’ha desenvolupat i es desenvolupa de forma diferent en els espais rurals i en la ciutat i, molt sovint, ha desencadenat processos diferents i fins i tot contraposats en zones espacialment pròximes, urbanitzant unes amb altes densitats demogràfiques i suburbanitzant les altres, semidesertitzant-les i amenaçant fins i tot la supervivència dels municipis. El capitalisme, doncs, es desenvolupa en tot el territori, però els seus impactes, bé siguin positius o negatius, es produeixen de forma distinta en els diferents hàbitats.*

Hi ha un cert paral·lelisme entre l’enfrontament capital-treball i el que es pot donar entre camp i ciutat, per molt que siguin difícils de determinar, quantificar o delimitar. Seria quelcom paregut a la relació existent entre centre i perifèria mundials o a les desigualtats entre Nord i Sud. L’aspecte central pot situar-se en la retirada de l’Estat en el seu paper de regulador, equilibrador i planificador de les relacions, tant de caràcter social i laboral, com territorials.

El procés d’urbanització del planeta no ha d’entendre’s, no obstant això, com la suma de decisions individuals de milions de persones que han preferit viure en la ciutat. Es tracta sens dubte d’un fenomen social de major complexitat, relacionat amb factors històrics causals relatius al desenvolupament econòmic, productiu, tecnològic, social, etc. Des de

2010, la UNESCO considera que, per primera vegada en la història, més de la meitat dels habitants del planeta ja viu en ciutats, això és, resideix en nuclis de població no rurals.

La desigualtat d'oportunitats entre els individus, derivada o associada al fet de residir en el medi rural o en les ciutats, ve sent motiu de reflexió i anàlisi a Espanya des dels anys de l'èxode rural i, a més, ha constituït un dels motius justificatius de les polítiques de desenvolupament rural en tant que polítiques compensatòries de la desigualtat estructural entre ambdós mitjans. No obstant això, en els anys d'apogeu anteriors a l'actual crisi econòmica, va guanyar una certa credibilitat el discurs neoliberal, segons el qual l'èxit depenia únicament de l'enginy i l'esforç personal de cada u.⁵ Vist així, l'espai rural oferia infinitat d'oportunitats als emprenedors.

La desigual situació econòmica i demogràfica de les comarques castellanenques, a manera d'indicador, contradiu aquesta percepció individualista i apunta, en canvi, a un conjunt de causes estructurals i ideològiques. Això, com veurem, no significa en absolut que en l'espai rural no hi haja oportunitats. En tot cas, l'aspiració a equiparar en benestar social els diversos àmbits territorials amb independència de la seua especialització funcional i productiva és ja un vell desig. Ildefons Cerdà i Sunyer (1815–1876) autor del Pla de l'Eixample de Barcelona, en el qual alternava o combinava zones amb horts amb illes de cases, al principi de la seua *Teoria general de la urbanització* reclama "Ruralitzeu el que és urbà, urbanitzeu el que és rural". També Sir Ebenezer Howard (1850-1928) en *Garden Cities of Tomorrow* (1902) exposa una utopia basada en la ciutat-jardí o en l'harmonia entre el món urbà i la naturalesa (Howard, Ebenezer Sir, 1985). Resulta així curiós com hem passat de preocupar-nos per la fragilitat de les ciutats, atesa la seua extrema dependència energètica i alimentària amb respecte de l'espai rural (Patrick Geddes, 1854-1932), a la generalitzada percepció social actual de dependència dels pobles respecte de les ciutats⁶.

Cal destacar també que aquella rígida estanquitat en l'especialització productiva que identificava rural de forma exclusiva i exclouent amb agrari, ha quedat endarrere. Els canvis en la producció agrària s'han vist reflectits en l'estructura social dels pobles. Avui a Espanya *més de la meitat de la població activa agrària viu en ciutats de més de 10.000 habitants*. Mentrestant, la població que viu en municipis de menys de 10.000 habitants suposa aproximadament una cinquena part de la població espanyola total (el 21,8% en 2007, segons l'INE).

A més, cal considerar, juntament amb l'anterior, que "la major part dels residents rurals treballen fora de les àrees rurals" (Rivera Escribano, 2007). Com a conclusió diríem que la interdependència socioeconòmica i la fusió entre l'urbà i el rural és cada vegada més elevada.

L'estabilitat del rural no sols requereix que els seus actuals residents decidisquen dur

a terme els seus projectes econòmics, familiars i vitals en el poble o, almenys, que no els abandonen per aquest motiu (residir en *ruralia*), sinó que l'horitzó futur d'aquests pobles seria a més menys incert si altres persones o altres famílies decidiren establir-s'hi i realitzar allí la seua activitat professional i/o residencial. Com veurem, en alguns municipis rurals els nous projectes empresarials arriben a veure's bloquejats per falta de recursos humans suficients o adequadament qualificats.

Possibilitats d'èxit dels projectes en els espais rurals.

La societat actual està millor comunicada i interconnectada, però cada vegada més atomitzada i fragmentada, especialment en diferents grups/estrats socioeconòmics (abans es visualitzaven millor les classes socials). Però també per diferències culturals, noves tribus/xarxes, etc., la qual cosa fa més difícil unir, sumar i mobilitzar per projectes de desenvolupament unitaris, integrals, locals i globals.

Sobre les possibilitats d'èxit de projectes d'emprenedors (creació de noves empreses i iniciatives) als espais rurals, és bastant comú al·ludir a les múltiples dificultats que els nous projectes es troben. Podem assenyalar dos tipus fonamentals: les traves burocràtiques i la falta de suport local. No obstant això, sobre aquestes afirmacions hem de matisar el següent:

- Falten dades, objectives i completes, del nombre de fracassos i d'èxits d'empreses que comencen. I dades comparatives amb l'àmbit urbà.
- En general, es considera que en l'espai urbà és més fàcil posar en marxa una empresa o un projecte perquè és el més habitual, s'està més acostumat i està més reglamentat. Hi ha un cert "caldo de cultiu" a la ciutat: cultura empresarial, més públics que asseguruen una major demanda, dades per a estudis econòmics de viabilitat, etc., que facilitarien la posada en marxa de nous projectes.
- A pesar de la falta de dades, és una reflexió comuna que dur a terme projectes empresarials reeixits en un espai rural resulta més difícil que en una ciutat. Cal tindre en compte que, generalment, les oportunitats en el medi rural sempre porten costos afegits de molt divers tipus. La despoblació rural pareix confirmar-ho, en especial l'emigració dels joves amb formació acadèmica. També es coneixen casos d'emprenedors que viuen i "són" de poble però creen empreses en la ciutat, que és on hi ha negoci.
- També es constata que és necessari analitzar cada cas. Hi ha moltes disparitats de situacions i posicions. Hi ha territoris rurals on, precisament per la falta d'inversions, es dona una predisposició pública i social a facilitar la ubicació i desenvolupament de nous projectes, amb administracions públiques i teixit social que els faciliten.

- Coneixem iniciatives que han triomfat i es mantenen; i d'altres que han fracassat. Igual que a les ciutats, l'èxit empresarial depèn de nombrosos factors: competitivitat, mercat, gestió, màrqueting, etc.
- Les àrees rurals i naturals són l'espai ideal per a la implementació de noves *formes de desenvolupament*. Però és necessari crear un altre model; en cas contrari el territori rural no és competitiu amb altres àrees.
- L'afirmació "el món rural és una oportunitat" és certa, en el sentit que els espais rurals estan encara per descobrir en molts casos o que no s'han treballat en totes les seues potencialitats. Per exemple, en medi ambient, energies renovables, noves formes d'agricultura i explotació agrícola, activitats d'oci i turisme, entre altres. L'espai rural pot ser una oportunitat per a les persones que tenen molt clar que la seua vida està en aquest medi.

Propostes. Hem de diferenciar els tipus d'oportunitats:

- El món rural és un espai d'oportunitat per a moltíssimes activitats. Com a "porta posterior" de la ciutat on estan permeses activitats que aquesta no tolera. És per això que la societat rural ha d'estar preparada, formada, amb una actitud activa enfront d'aquelles activitats que li "cauen" de l'exterior. Per exemple, les oportunitats relacionades amb el reciclatge de residus, la generació d'energia, etc.
- En el món rural hi ha espai per a la realització de projectes econòmics semblants als que es practiquen en la ciutat. És important, encara que no imprescindible, que en este tipus de projectes es recórrega a la iniciativa endògena i es prioritzen serveis i productes d'origen local. A més, en aquest sentit, és creixent tot el discurs que s'està posant de moda respecte al valor del pròxim, com més ecològic i de més confiança.
- Cal analitzar bé les oportunitats que per les seues característiques particulars fan de l'espai rural un entorn singular, únic per a un cert tipus de projectes. Per exemple, l'agricultura, el turisme verd i el cultural, etc. En aquest sentit han d'impulsar-se projectes tant de caràcter endogen com exogen.
- Un espai rural ha de buscar l'equilibri sa i no acceptar projectes agressius que s'aprofiten de la seua posició dèbil; ha de generar projectes propis que l'equiparen a la ciutat i, a més, ha d'atraure i/o crear projectes que el valoren.
- Econòmicament, es tracta de rebutjar capital contaminat, substituir fugues de capital que puga circular internament i atraure capital "sa" de fora cap a dins.
- Definir un nou model de desenvolupament econòmic i social. "Som el millor laboratori possible per a crear el model sostenible d'equilibri entre economia, societat i medi natural". Hauria de créixer el finançament subvencionada per a la investigació per a

R+D+I de projectes en medi rural.

- Pareix necessari realitzar i publicar un estudi sobre “El món rural com a oportunitat”: característiques de l’èxit dels projectes en els diversos espais rurals, que a partir d’aquest enunciat, mostrara diferents iniciatives i projectes que s’han desenvolupat amb èxit en distintes activitats econòmiques: turisme, gastronomia, sector agroalimentari, etc., analitzant tots els seus components (entorn, mercat, màrqueting, gestió) i extraient les seues principals característiques.

2.3. El desenvolupament capitalista a la província de Castelló. Desequilibris: concentració de la indústria, els serveis i les zones residencials en 23 municipis.

Durant les dècades dels anys seixanta i setanta del segle XX es va produir un fort procés d’industrialització, desenvolupament turístic i creixement immobiliari, així com de consolidació i expansió de les infraestructures viàries a les ciutats del litoral que, en coincidir amb la llarga crisi de l’agricultura tradicional i comercial de les comarques interiors, que no trobava l’adequat acomodament en el nou marc de producció capitalista, va propiciar un intens i massiu transvasament dels seus excedents de mà d’obra de l’interior al litoral. Aquest abandó massiu dels pobles rurals estava lubricat per la ideologia existent que denigrava el món rural i l’identificava amb l’antic, amb l’endarreriment; un món inculte i tancat (com així va reflectir la satírica espanyola en obres de teatre i literatura, després en la cinematografia de l’època).

La indignitat que conté encara avui el terme ‘de poble’ exemplifica amb claredat el sentiment d’autoodi cultural des del qual van viure els habitants del medi rural aquest període històric. La dita ideologia⁷ i la precarietat econòmica dels pobles d’interior, van funcionar a manera de sistema d’assegurança ‘antitornada’ quan a les ciutats receptores, poc dotades ni planificades urbanísticament i en procés de vertiginós creixement, les condicions de vida dels rurals emigrats, tant en les fàbriques com en els barris, eren de baixíssima qualitat. Això exemplifica el desigual impacte del desenvolupament capitalista en àrees territorials contigües. En unes va produir urbanització, creixement demogràfic i econòmic; i en altres, crisi demogràfica i estancament econòmic.

El capitalisme, deixat a la seua lliure iniciativa, crea desequilibris de forma habitual, de manera “natural”, en buscar maximitzar beneficis i reduir al mínim els costos de noves inversions. Per aquest motiu les noves residències i activitats econòmiques són atretes a aquelles zones on ja hi ha població i infraestructures pròximes. Al seu torn, quan es congestionen, demanaran més carreteres, autopistes, etc. Com citàvem anteriorment, la província de Castelló està instal·lada en un desequilibri territorial radical: 23 municipis

concentren el 91% de l'activitat econòmica de la província; en menys del 20% del territori resideix més del 80% de la població i de l'activitat econòmica i de serveis, que es congrega a l'entorn de la costa i les autovies.

S'han construït autopistes unes al costat de les altres, de vegades zones d'òptima producció citrícola s'abandonen cada any per la perspectiva de dedicar-les a l'especulació immobiliària. Així, en el desenvolupament de la província de Castelló s'han produït desequilibris territorials i s'han concentrat els recursos i les activitats econòmiques seguint la línia de la costa: Vinaròs, Benicarló, Castelló, Almassora, Vila-real, la Vall d'Uixó, entre altres localitats; concentració a què es va afegir el fet de disposar de millors vies de comunicació (autopista, carretera nacional i ferrocarril), serveis sanitaris, educatius, etc. Per la qual cosa, en l'actualitat ens trobem amb un pronunciat binomi rural-urbà, interior-costa.

El que ara resulta necessari és conèixer quines són les mesures i actuacions que poden contribuir a evitar o minorar els desequilibris, com pot ser la millora d'altres vies de comunicació. Un exemple és la CV-10, que ha contribuït a consolidar població en localitats com ara Eslida, Artana, Borriol, la Pobla Tornesa, entre altres, o dotar de serveis que suposen un atractiu o al·licient per a la població, al mateix temps que genere llocs de treball.

Açò ocorre no perquè la ciutat siga un "subjecte pensant que pren decisions", però la veritat és que el centre de decisió està en la ciutat i es realitza des de la seua lògica i teòric benefici. Les inversions públiques externes en l'àmbit rural (subvencions de la Diputació Provincial a ajuntaments) han sigut i són quasi sempre per a obres (voreres, places, carrers o instal·lacions) i poc per a crear ocupació, manteniment, etc.

Finalment, i igual que ocorre en altres zones d'Espanya, la importància de l'especulació del sòl i de la vivenda ha atorgat un important poder polític als sectors econòmics vinculats amb la construcció i l'activitat immobiliària, els dirigents de la qual ocupen un lloc preeminent entre les classes dominants del País Valencià (Naredo, 2010).

Propostes

Davant del panorama descrit, caben múltiples iniciatives, com ara la realització de diferents estudis i publicacions:

Realitzar un mapa de recursos per comarques, completat amb "un mapa de les carències més que un mapa del desenvolupament industrial; crear la guia del subdesenvolupament de les comarques de Castelló". També pareix pertinent centrar-nos més a conèixer *els elements subjectius* que ens ajuden a identificar la motivació, així com els inhibidors d'aquesta, a l'hora d'emprendre projectes. Les dades "objectives" (quantitatives) que se solen obtindre de les estadístiques i els estudis habituals tenen una utilitat descriptiva més que comprensiva. Haurien d'encreuar-se amb el tipus de projectes, el perfil d'emprenedor/a,

etc., per a començar a entendre si el major o menor índex de fracàs es deu a l'entorn físic, a la capacitat subjectiva, als recursos inicials, a la planificació en el desenvolupament o al context social.

“Realitzar un estudi de camp de caràcter subjectiu a través d'entrevistes en profunditat o grups de discussió no seria molt costós i donaria molta informació. Portar a terme una radiografia de les problemàtiques existents en la ruralia castellonense. Els estudis realitzats sobre esta qüestió quasi no han comptat amb la participació dels agents del territori i són impulsats per institucions públiques per a justificar alguna altra iniciativa o pla de desenvolupament. Dur a terme un estudi més profund sobre les qüestions plantejades pot mostrar una comparativa real i una imatge fidedigna de la realitat rural de la província de Castelló”.

Campanya “Castelló també existix!».

2.4. Una crisi no sols econòmica, sinó també de valors i de civilització.

No estem suportant una crisi, sinó un feix de crisi, una suma de crisi mesclades tan íntimament les unes amb les altres que no aconseguim distingir entre causes i efectes. Perquè els efectes d'unes són les causes d'altres i així fins a formar un vertader sistema. O siga, ens enfrontem amb una crisi sistèmica del món occidental que afecta la tecnologia, l'economia, el comerç, la política, la democràcia, la guerra, la geopolítica, el clima, el medi ambient, la cultura, els valors, la família, l'educació, la joventut, etc. Vivim un temps de “ruptures estratègiques” el significat del qual no comprenem. Ignacio Ramonet (2001).

Els problemes del món rural no són producte de la crisi actual. El medi rural està en crisi des de fa almenys cent anys. El màxim poblacional dels pobles d'interior es va assolir entre 1910 i 1930. Va entrar en crisi sobre la base que sobrava gent, ja que el creixement demogràfic va suposar que no hi havia suficients llocs de treball. Procés incrementat per la mecanització agrícola. De què és proveïdor el medi rural ara: d'espai per a instal·lar el que sobra en la ciutat o que no es troba en espais urbans (fematers, incineradores, instal·lacions que necessiten molt espai per ser contaminants o perilloses, etc.), però també espais per a l'oci i la cultura a l'aire lliure.

Com afecta la crisi al futur del món rural? La crisi actual (des de 2008) l'està afectant de forma significativa. Hi havia moltes persones que estaven simplement esperant que la crisi passara. Es pensava que per la mateixa porta per la qual es va entrar en la crisi n'eixiríem. Era qüestió d'esperar uns anys i tornaríem a un escenari de creixement i especulació, anàleg al que va conduir a la crisi. Amb la qual cosa no s'invertia en àmbits diferents, productius. Després també s'ha plantejat (des de posicions neoliberalis i globalitzadores) que cal eixir de la crisi reduint drets: s'ix de la crisi treballant més i guanyant menys, per a poder competir

millor en el mercat global. No es planteja que també s'ix creant empreses més eficients, aprofitant millor els recursos i reduint el diferencial amb Europa en l'eficiència empresarial.

Els valors precrisi (enriquiment ràpid i fàcil) són els mateixos en el món rural i en l'urbà. Una part dels valors instal·lats socialment en el període de gran creixement econòmic fàcil i especulatiu, de "vaques grasses," ens agafen ara a contrapeu per a eixir de la crisi: *treballar és de ximpls, si podem especular per a què hem de produir*. Altres persones i empreses sí que estan preocupades per la inversió, per millorar la producció, per investigar i innovar; és la part que tradicionalment ha tingut una mentalitat de donar més valor al treball, a la necessitat de l'esforç, i que no es va perdre ni va ser entabanada ni "abduïda" pels contravalors dels anys de la bombolla immobiliària i financeroespeculativa.

Dir que estem en una crisi no sols econòmica sinó també de valors, de civilització, tampoc és res nou; s'ha dit també davant d'altres crisis, com per exemple en els anys setanta i vuitanta del segle XX. Encara així, la veritat és que estem en la major crisi del sistema, almenys des dels anys trenta. S'ha dit que hem passat del crac de 1929, crisi de la Gran Depressió, a la de la Gran Recessió (des de 2007). Algunes de les seues característiques serien les següents:

1. *La crisi està reestructurant les classes socials*, amb major desigualtat entre elles; el mercat de luxe no està en crisi. El que està augmentant són les diferències socials i la desigualtat. S'està consolidant l'estrenyiment de les classes mitjanes, la qual cosa, unida a la desocupació i a la precarització laboral creixent, repercuteix en l'ampliació de la classe baixa.
 2. *L'ocupació*. És necessari diferenciar entre plena ocupació i plena activitat. El sistema capitalista actual no està interessat en la plena ocupació (ja que facilita el creixement dels drets socials i la pujada de salaris), però sí en l'aparença de la plena activitat, que tot el món treballa en alguna cosa (encara que siga poques hores i amb sous molt baixos, en la precarietat), perquè així puguen eixir de l'estadística de població en desocupació i ja no siguen objecte de subsidis ni de ajudes socials. Es crea una nova categoria de "treballadors pobres" o en el límit de l'exclusió social.
 3. *Crisi de valors en la joventut*. L'augment de la desocupació juvenil amb taxes de més del 50% ha contribuït a un cert retorn als estudis, augment de la matriculació en les universitats i en la formació professional. Però també hi ha joves que es plantegen: formar-se, per a què?, "formar-me, en què?, si en qualsevol cas no trobaré treball o el trobaré en no qualificats...».
- La trajectòria laboral ascendent entre pares i fills, que venia sent constant, ja no està assegurada. El futur pot ser pitjor que el passat per als joves actuals, la qual cosa pareix començar a assumir-se subjectivament pels mateixos joves.

- Estudiar et donarà més possibilitats per a trobar treball, però no et garanteix treballar en el que has estudiat i, a més, no et garanteix uns ingressos estables ni suficients.
 - Generació “precària”. Joventut sense treball, sense futur, sense habitatge, que s’està combatent amb algunes mobilitzacions juvenils, com les de la plataforma de Joventut Sense Futur (i amb l’eslògan *joventut sense por*) i especialment amb el cicle que inauguren els moviments d’*indignats* com el Moviment 15M de 2011 (i les denominades marees ciutadanes, verda, blanca, etc.).
4. *La formació* cada vegada més es considera com un element necessari al llarg de tota la vida per a la majoria de la població.

Partint del fet d’aquesta “crisi permanent” del medi rural, potser hauríem d’esforçar-nos per preveure els efectes que pot tindre la crisi actual, especialment la possible retallada de serveis bàsics.

Altres opinions recollides que amplien aquests temes són les següents:

“Que el medi rural porta anys travessant una crisi és evident, una crisi amb múltiples factors complexos (econòmics, socials, culturals); per aquest motiu des dels municipis rurals porten anys treballant en actuacions que ens poden fer eixir de la crisi. És a dir, es coneixen les diferents iniciatives i programes de finançament d’institucions tant nacionals com europees; es coneixen i s’han posat en pràctica metodologies de treball innovadores com la participació en els grups d’acció local; es coneixen fórmules de treball cooperatiu per a comercialitzar els productes i ser així més competitius (les associacions de ramaders són un exemple) i, sobretot, es té ben clar que cal donar un valor afegit als productes perquè aquests siguin competitius. Es tracta, per tant, de premisses que actualment consideràriem com necessàries”.

“La importància del sector ramader va portar, ja en la dècada dels vuitanta del segle XX, a desenvolupar fórmules de producció i de comercialització a través de cooperatives i de societats, i també van aparèixer diferents hotels i restaurants lligats a la gastronomia tradicional. Més tard, la iniciativa comunitària LEADER amb les seues diferents línies de finançament i de suport als emprenedors, va contribuir a la dinamització econòmica, així com a la realització de serveis i infraestructures per part de les entitats locals (poliesportius, piscines, biblioteques, guarderies, etc.)».

Així, en els últims anys, s’havia incrementat un cert desenvolupament en el medi rural al mateix temps que hi havia un creixement i desenvolupament important en les ciutats. Fins a la crisi (actual), la qual ha impactat de moment i en aquests aspectes amb menor força en el medi rural, a causa, entre altres coses, de la menor pressió demogràfica existent i de la

menor activitat econòmica vinculada inicialment amb els sectors més afectats. No obstant això, també s'estan deixant sentir els seus efectes (desocupació, inestabilitat laboral i disminució d'empreses i activitats econòmiques), però en menor grau. Vegeu, per exemple, el efecte més gran en les ciutats de les hiperhipoteques, els desnonaments, suïcidis, etc., i l'increment, principalment a les ciutats, de la demanda dels bancs d'aliments i menjadors socials.

Un exemple: a Forcall hi ha un llanterner amb un enorme volum de treball i una gran demanda de clients que no té competència perquè no hi ha cap llanterner que s'instal·le en el medi rural. La crisi ha pogut afectar el volum de treball del llanterner, però no per a tancar la seua activitat.

“És obvi que alguns problemes del món rural vénen de lluny, però també pareix lògic pensar que l'efecte d'aqueix problema secular de població ha deixat de ser el principal. El cicle de despoblació ha conclòs, o almenys la seua causa no és la mateixa que fins fa trenta anys”.

Açò no vol dir que el món rural estiga al marge de l'actual crisi, sinó que, al contrari, en aquesta societat global l'afecta i pateix les seues conseqüències. Però seria interessant poder canalitzar aquestes iniciatives i bones pràctiques que s'estan realitzant i mostrar-ho com alternatives de desenvolupament, intercanviant fins i tot experiències amb altres zones europees que porten també treballant durant anys aquests temes.

“La forta pèrdua de potencial demogràfic es tradueix també en un estancament de l'activitat econòmica en el medi rural, que es caracteritza per una continuïtat sense a penes innovació, així com en la pèrdua d'aquells potencials emprenedors que haurien generat dinamisme. En l'actualitat la migració recau sobretot en els joves que realitzen estudis universitaris i que ja depenen de les ciutats on aquests estudis es realitzen”.

No obstant això, la situació en els últims anys ha canviat, el medi rural ha deixat de ser estàtic i agrícola per a convertir-se en més dinàmic i lligat a una economia més diversificada, a través del turisme, la transformació dels productes agropecuaris, la construcció lligada a l'auge de les segones residències, encara que s'hagen perdut sectors que durant segles van ser identificatius de diferents regions, com la important indústria tèxtil que existia en la comarca dels Ports i la manufactura de l'espardenya.

Per un altre costat constatem que sota *condicions de producció capitalistes la crisi és permanent*, d'un signe o d'un altre o de tots al mateix temps. Però el cas és que, en el context actual de crisi per esgotament de model, el món rural sí que patirà de forma específica (no vol dir que en major grau) les seues conseqüències. La direcció que estan prenent les polítiques posades en pràctica pels governs no pot més que fer que les zones rurals vegen que certs serveis associats a les polítiques de benestar es ressenten de forma greu. Els

efectes en l'àmbit territorial es van a fer evidents amb el fre al creixement demogràfic (si n'hi ha) o major creixement vegetatiu negatiu. Però en un escenari de crisi profunda pot ocórrer que al món rural (o a part d'ell) l'esperen temps de retorn.

Com a proposta concreta es constata que "no disposem d'una autèntica guia de recursos de les àrees rurals i naturals de les comarques de Castelló sobre la qual treballar, guia de recursos per a valorar, potenciar l'autoestima, invitar".

[3]

PROBLEMÀTIQUES CONCRETES I DIAGNÒSTIC SOCIAL

3.1. L'espai social és heterogeni, també en l'àmbit rural

Del context de crisi sobre crisi (crisi actual en el marc d'un procés crític secular en els àmbits rurals) descrit en el capítol anterior, apareixen les principals problemàtiques, que podem agrupar en tres blocs:

- Les problemàtiques econòmiques, entre les quals s'observa una insuficient diversificació econòmica en els territoris rurals que tenen una excessiva dependència de les activitats agràries. I aquestes ja no són el principal econòmicament, perquè el pes econòmic s'ha anat traslladant des de la producció agrària (el que treballa en l'agricultura directament) a la postproducció: distribució, transformació, manufactura, venda, que és el que genera més diners.
- Les problemàtiques demogràfiques, provocades per la disminució de població i el seu envelliment, a conseqüència de l'emigració de joves a les ciutats. Que és també un èxode de coneixement i de mà d'obra qualificada, que fa més difícil la innovació i la reconversió en altres activitats. La diferenciació per sexes, en la qual la masculinització rural es mostra com un fenomen creixent.
- Les problemàtiques d'equipaments, serveis i infraestructures, que afecten la qualitat de vida de la població. Directament relacionades amb la qualitat en les comunicacions.

Què és el que fa que una persona o una parella decidisquen intentar dur a terme els seus projectes econòmics, familiars i vitals en el poble? Hi ha una desigualtat de partida, que impedeix que l'elecció es pugui produir en un context d'igualtat d'oportunitats entre poble i ciutat? Està la sostenibilitat rural amenaçada per la falta o la deficiència de determinats serveis? Com indica Luis Camarero, hi ha una generació suport, d'entre 35 i 50 anys,

especialment de dones, a la qual li falten alguns serveis que són essencials i que suporten la gestió de la infància i dels majors (població envellida i/o dependent).

Problemàtiques socioeconòmiques i transversals:

1. La falta de continuïtat en les actuacions.
2. El victimisme i la resignació (quan es diu "el canvi és impossible").
3. Acció versus reflexió: més accions i menys debats?
4. La influència de les polítiques europees és total. Fins en el mateix llenguatge de què és el rural, la funció dels rurals.
5. La desagrarització. Diferenciar espai rural d'espai agrari. L'agrarisme no és el principal perquè el pes econòmic, com comentàvem, s'ha anat traslladant des de la producció agrària a la postproducció.
6. Les aspiracions Què és el que vol el món rural?

Detallant en aquests temes (sobre alguns tornarem més endavant):

1. La falta de continuïtat. En aquest sentit hauríem d'observar un parell de coses. La primera és que gran part de les accions sense continuïtat són dutes a terme per agents externs. I en això les polítiques de subvencions tenen molta culpa, a través dels caça subvencions, perquè planten projectes en localitats sense connexió real amb les necessitats locals. Les polítiques de subvenció han de ser analitzades en profunditat. Pel que fa als projectes endògens no diríem que aquests no tinguen continuïtat; potser n'hi haurà pocs, però la gent viu de coses que normalment són projectes vitals vinculats al territori.
2. El victimisme. Com s'ha dit en l'enunciat, el món rural és divers. Creiem que el victimisme és una actitud certa dels habitants de moltes zones rurals, però no de totes. Ara aquest victimisme té més "d'objectiu" (s'expliquen raons objectives) que històric. Per a combatre les raons objectives es requereix la conscienciació política de la població rural. Es tracta de combatre una actitud mental, producte de condicions objectives, amb una actitud ideològica que siga capaç de remoure aquests condicionants. El victimisme instaurat inclou la classe política en els propis representants, que ja té assumit que la poca representació poblacional que tenen aquestes localitats de l'interior es tradueix en una inexistent capacitat per a reclamar.
3. Acció versus reflexió: més accions i menys debats? L'acció és necessària però perquè arribi a bon port requereix de la reflexió.
4. La Unió Europea. La influència total de les polítiques europees és certa però açò no té perquè ser necessàriament negatiu. Hem de reivindicar la funció del rural per al

conjunt europeu i exigir una consideració d'acord amb aquesta funció. Ara bé, el món rural ha de dictar el seu paper, ha de posar límits o redibuixar aqueixa funció. El que ocorre és que açò és ben difícil en un context tan enorme com l'europeu. Però la veritat, val més que creguen que té alguna funció que el contrari. Llavors sí que seria la fi absoluta en un context neoliberal com el present. Si el context fóra el del benestar, llavors potser no convindria tindre funció assignada.

Està clar que les polítiques europees han tingut una influència molt gran, però aquesta influència ha sigut parcial, en part s'ha quedat en una identificació del tipus "Europa = subvencions", en molta burocràcia, a més de noves terminologies i una desorientació entre els agricultors per les successives modificacions de la PAC (política agrària comuna), per no oblidar la introducció de polítiques que han generat valors perversos en els agricultors: l'important ja no és treballar bé la terra, et paguen per no treballar-la, etc.

"Però s'han passat per alt molts aspectes positius de les polítiques europees i, a vegades, en la seua aplicació s'han retorçut fins a generar dinàmiques negatives. Per posar un exemple: la Iniciativa Comunitària Leader, que promulgava la participació en l'elaboració dels projectes de zona i la gestió participada dels fons, entre altres, tots sabem com ha acabat: la majoria dels grups d'acció local que s'havien creat han desaparegut en la pràctica i els equips tècnics també. I, llevat d'excepcions, no han deixat un solatge, no han cristal·litzat ni han produït canvis rellevants".

En aquest sentit, hi ha població desenganyada: cal recordar el dany produït quan es realitzen i venen projectes puntuals, participatius, però de passada, que inclouen la participació de la població local com una etiqueta; provoquen que la gent estiga cremada i predisposada a oposar-se a participar en nous projectes.

5. La desagrarització. Diferenciar espai rural d'espai agrari. Hi ha un fet que crida l'atenció: gran part dels joves formats que retornen al medi rural ho fan amb treballs tècnics o de funcionaris, molt pocs ho fan amb un projecte empresarial propi. Açò està dins de la tendència general, però en el món rural s'accentua i els seus efectes són negatius, ja que les oportunitats de què es parlava abans passen per la creativitat i el desenvolupament de projectes innovadors. I açò requereix emprendre i per a això és necessari formació i preparació, a més d'altres dosis d'il·lusió, empena i perseverança. D'altra banda, l'activitat agrària necessita adaptar-se als canvis que en els últims anys marquen la demanda alimentària i les pautes socials en la dieta.
6. Les aspiracions Què és el que vol el món rural? Què és el que vol/demana/necessita la majoria dels habitants dels municipis rurals? Caldria diferenciar per sectors i temes, així com per grups de població. Hi ha "molts mons rurals", no és el mateix la vida rural

de l'aturat que la de l'estudiant, la de la població major, la dels nous habitants, etc. Sobre la percepció del món rural estem en una indefinició, però és necessari que des del medi rural es construïska una imatge pròpia que podem comunicar, perquè, en cas contrari, ens l'estan construint des de fora amb estereotips.

Entre les propostes de futur cal plantejar treballar en diferents línies d'actuació per a superar aquests inconvenients. La falta de continuïtat és deguda principalment a la dependència de les subvencions per a desenvolupar projectes, per la qual cosa el desenvolupament rural passa per consolidar entitats sòlides i autofinançades, les quals lideren els processos i activitats de desenvolupament; i a més, una revisió del que fem, combinant visions internes i externes per a tractar açò que anomenem ruralitat.

3.2. Característiques i problemàtiques sociodemogràfiques: l'envelliment de la població, la masculinització i la generació de suport.

3.2.1. El paper de la dona. A la dona se li demana l'atenció de la infància i de la gent gran en un context en què es dona una "secular masculinització rural: en les edats joves i intermèdies hi ha una sobreemigració femenina important, de forma tal que la relació de sexes en les dites edats és de 80 dones per 100 homes. Hi ha un buit generacional en el medi rural que fa que la generació intermèdia, a la qual denominem generació de suport, constituïska el principal pilar de la vida rural" (Camarero, 2009bis: 16).

Al llarg de dècades les dones han exercit un paper important en el desenvolupament econòmic del medi rural, realitzant tot tipus de treballs, remunerats o no, que han contribuït i en molts casos han sigut el suport de l'economia familiar. No obstant això, aquest paper no ha sigut visibilitzat, ja que moltes vegades es trobava dins de l'economia submergida, per la qual cosa la importància de la figura de les dones quedava en un segon pla. En l'actualitat i a poc a poc, les dones han anat adquirint el paper de protagonistes i s'han convertit en emprenedores, empresàries, polítiques, actors clau dins de la població, implicant-se i sent participants d'aquest procés de desenvolupament, com a veïnes i habitants que són dels municipis.

En el tractament del paper del treball femení hauríem de realitzar una anàlisi de la construcció social del concepte treball que es relaciona amb l'ocupació. Ja que això fa invisible el treball no remunerat.

Alguns autors han descrit com és la dona rural: "el perfil típic de la dona rural és el d'una dona casada de 50 anys, amb una descendència de dos o tres fills i que dedica diàriament cinc hores a activitats fora del treball [assalariat] en les tasques domèstiques. Menys del 9% de les explotacions són dirigides per dones i són de dimensions bastant més xicotetes

que les dirigides per homes". El 82% d'elles ajuda en les explotacions agràries, però el 59% no paga cotització social pel complement d'una activitat econòmica. Així ocorre que la seua aportació continua considerada "invisible" (vegeu: Alario Trigueros, Milagros, i García Fernández, Gerardo, et al. 2003).

Propostes

- La dona desenvolupa diferents funcions: productiva (depenent de la seua situació socioprofessional), social, cultural i mediambiental. No obstant això, l'anàlisi de la seua situació exigeix una política d'igualtat d'oportunitats, que les equipara a l'home en aquests àmbits.
- Reforçar la figura de la dona a través d'actuacions que contribuïsquen a visibilitzar-les, com per exemple jornades dirigides a la dona emprenedora, amb intercanvi d'experiències; fòrums de participació i d'informació en diferents temàtiques; activitats de formació i foment de la participació de la dona en la vida pública a través de les associacions i dels partits polítics.
- Dins de les accions per a el foment de l'ocupació remunerada, creiem que els microcrèdits haurien de ser estudiats, ja que la dona sol ser més responsable.
- Si les institucions posen en marxa iniciatives que propicien aquesta igualtat, la possibilitat del desenvolupament personal i professional de les dones, redundarà en un món rural més jove, tant socialment com productivament, més format i diversificat, amb més oportunitats de futur.

3.2.2. L'envelliment. Despoblament, despoblació. La descapitalització humana. Falta de relleu per a la generació suport.

A Espanya "més del 20% de la població rural té més de 70 anys" (Camarero, 2009); la mitjana nacional no arriba al 15%. Cal considerar les diferències per a la població major de viure en un espai rural, amb els seus avantatges i inconvenients respecte de la ciutat. D'una banda, en les urbs el pas a la jubilació és més brusc i dolorós. En els àmbits rurals els jubilats continuen estant actius i es veuen (a si mateixos i per als altres) com població més útil que a les ciutats.

Hi ha gent major que se'n va a les ciutats per a estar prop dels fills, perquè els dona seguretat i/o perquè cuidaran dels néts, mentre que hi ha majors-ancians als quals els dona seguretat continuar en la seua pròpia casa antiga.

D'altra banda, hi ha la població de la quarta edat o amb dependència, que no té serveis especialitzats pròxims. I també el factor climatològic: a l'hivern és més dur viure al poble que a la ciutat pròxima a la costa. Estarà al poble a temps parcial, s'hi està només en períodes de vacances, amb la família o a l'estiu pel clima.

Si s'aplicara la llei de dependència es procuraria una creació d'ocupació de serveis. Però amb la crisi s'ha reduït la creació de nous centres, de dia o residencials. Açò es relaciona amb la pregunta què passarà amb l'estat de benestar: qualsevol reducció d'aquest és brutal en les seues conseqüències a l'espai rural, per ser el costat més dèbil.

Altres opinions i propostes són:

- “Alguns llocs, encara que pese dir-ho, estan condemnats a la desaparició. Ens preguntem fins a quin punt ens entestem en la conservació del món rural de manera genèrica. Quina falta fa que el poble X sobrevisca d'ací en vint anys si el seu futur és el de ser un poble de segona residència dominical?».
- “Sense gent no hi ha capacitat de desenvolupament, ja siga rural o urbà. Cal aconseguir que la gent es quede i que vinguen nous pobladors (nacionals i estrangers). Oferir una alternativa al que ja tots coneixen. Cal assegurar un nivell de qualitat de vida amb els serveis bàsics. L'educació en el món rural pot ser la clau”.
- “És important desenvolupar experiències en el medi rural que atraguen els joves. Des de programes d'ocupació, com les escoles-taller i cases d'oficis, fins a experiències més innovadores, com la descentralització del campus universitaris. Avui en dia les TIC i els nous jaciments d'ocupació ofereixen nombroses opcions i possibilitats laborals que haurien de suposar una relació diferent amb l'espai concret on s'ubiquen. Des del medi rural cal intentar fer un espai atractiu per als joves, i actualment un dels principals al·licients són les possibilitats laborals i l'oportunitat d'optar a una vivenda en unes condicions més avantatjoses que en les ciutats”.
- “Canviar l'òptica i defensar els drets dels habitants, de les persones, independentment de la seua procedència. L'amor al rural ha de canviar per l'amor a les persones que hi viuen, a la defensa dels seus interessos en peu d'igualtat amb aquelles que viuen a la ciutat”.
- “Posar en valor algunes experiències educatives iniciades al món rural”.
- “Hi ha experiències formatives que és interessant conèixer i connectar-se o comunicar-se, com ara la Universitat Rural Paulo Freire (URPF) “ancorada en nou comarques de Galícia, Castella i Lleó, Castella-La Manxa i Andalusia”, Gallar (2009): ‘La recuperació del coneixement tradicional llaurador com a eina del desenvolupament rural sustentable. La construcció de la Universitat Rural Paulo Freire’».

3.3. Les comunicacions i infraestructures. La qualitat de vida i els serveis.

L'objectiu en aquest tema seria analitzar els serveis, les infraestructures i els equipaments. En quins s'està millor, es consideren “suficients”, i quins són els més deficitaris. Relativitzar

els problemes. Veure comparativament el progressiu deteriorament de la vida a les grans ciutats, especialment des que va començar l'actual crisi. Què és qualitat de vida?, té aspectes objectius i subjectius. En educació, la qualitat de l'escola (ensenyament obligatori) és en general millor en ruralia, el professorat és millor perquè està més integrat en el medi, en l'entorn social. La sanitat bàsica també és millor. És pitjor l'educació no obligatòria (0-3 anys) i l'ensenyament privat.

Així, podem avançar (com a resum general) que els serveis que es troben en millors condicions són sempre aquells que tenen més regulació i legislació, com l'educació (obligatòria) i la sanitat, mentre que aquells *que no estan tan regulats i que depenen més de la voluntat dels ajuntaments i dels polítics poden ser més insuficients* (cultura, esports, oci, fins i tot el transport públic).

Distingir zones intermèdies i severes.

Les infraestructures més bàsiques ja no són problema. Encara que cal matisar que sí que és problema en part dels espais rurals (els més allunyats de les ciutats), i ja no ho és en altres, o ja no és el principal problema o el més important per al desenvolupament. Hem de diferenciar dos tipus de zones: les "intermèdies", entre el camp i la ciutat, i les zones "severes", en general zones altes, sense turisme, sense activitat i amb una taxa de dependència elevadíssima (allunyades i abandonades del transport públic).

Per descomptat el transport públic sol ser, en la majoria dels casos, el servei que es troba en pitjors condicions en els municipis rurals, i la tendència sol ser anar a pitjor, ja que cada vegada la població disposa en major grau de vehicle propi i el transport públic queda per a ancians i immigrants. "L'accés a la mobilitat, que en el cas de les àrees rurals depèn quasi exclusivament de l'automòbil privat, produeix enormes diferències socials en la població i fragmenta aquesta en dos grups: mòbils i immòbils" (Camarero, 2009).

És clar que molts municipis rurals, gràcies a les millores de les vies de comunicació, s'han convertit en localitats que es troben dins de l'àrea metropolitana o ràdio d'influència d'una ciutat a què acudeixen buscant molts dels serveis que demanem al medi rural. Així, localitats properes a Castelló com Borriol, Cabanes, Bell-lloc, la Vall d'Alba, Vilanova d'Alcolea, o a Vinaròs, com Sant Jordi, Càlig, Traiguera, la Jana, o a Sogorb i la Vall d'Uixó, supleixen la seua falta de serveis beneficiant-se de les curtes distàncies existents per a poder assistir a l'escola oficial d'idiomes, al cine, al centre comercial, etc. D'aquesta manera s'ha *creat una diferència entre les àrees rurals properes a una ciutat i aquelles que es troben tan allunyades* que no poden beneficiar-se de l'oferta de serveis que ofereixen les ciutats diàriament. I el que és clar és que tots els serveis no estaran en tots els pobles.

Les comunicacions sempre poden millorar, però la seua abundància també pot

perjudicar. És el cas d'autovies, aeroports, etc., que sens dubte repercuteixen, de manera almenys discutible, en el desenvolupament local. I que els són imposades a les localitats. Hi ha un discurs de demanar, de la queixa que no se sosté. Tot depèn de quines polítiques i serveis s'inicien, amb quin finançament i amb quina gestió.

El que fa que no s'assente població (si no hi ha població, no pot haver-hi desenvolupament) en un poble, es deu, en aquests moments, a una sèrie de factors que es retroalimenten: inèrcies anteriors, escasses possibilitats de relacionar-se amb persones afins, habitatge, poca oferta de treball, entorns poc donats a la innovació, dificultats afegides per a posar en marxa un negoci, falta d'algun servei bàsic, oci, ambients poc proclius a "premiar" a qui es queda o arriba nou als pobles, falta de polítiques integrades que afavorisquen l'establiment de població, etc.

Propostes

Zones severes

Com a norma general, el transport públic és un dels serveis més precaris. En certes ubicacions, són inexistents; l'oferta de transport públic és també cada vegada menor, però cal intentar garantir uns serveis mínims optimitzant els recursos. Per exemple, no resulta eficient que un autobús de 50 places recórrega dues vegades al dia la comarca, però sí que un vehicle de 7 places (o un microbús) connecte els municipis xicotets (sense farmàcia, botigues, centre de salut) amb les principals localitats de la comarca.

D'altra banda, les propostes giren novament en la necessitat d'articular les actuacions, estratègies i activitats des del punt de vista comarcal; serveis bàsics prestats de manera mínima, però suficient. No hi ha escola, però tampoc xiquets. Si n'hi haguera caldria millorar el seu transport a escoles.

És necessari millorar el transport per a urgències i fomentar sistemes d'ajuda a domicili, fent que famílies joves dedicades a cura d'aquestes persones residiren en la zona. Aquesta forma de fomentar el benestar repercutiria perquè s'obri una porta al desenvolupament futur. Alguns d'aquests pobles són, la major part de l'any, vertaderes residències geriàtriques autoorganitzades.

Zones intermèdies

Serveis bàsics prestats en precari. Fan falta aules, més horari d'atenció sanitària, escoles infantils, centres de dia, menjadors escolars.

Aquests pobles són vius i lluiten per sobreviure. Qualsevol ampliació de serveis es veu immediatament recompensada com a element de desenvolupament. "Pose l'exemple del menjador escolar de Bell-lloc, que encara que no és rendible ha sigut acollit de manera

molt positiva pels progenitors. Al seu torn, qualsevol minva en aquests serveis té greus repercussions. Per a un desenvolupament en igualtat de condicions a la resta de ciutadania s'hauria d'apostar per aquests serveis”.

El medi rural ha vist amb la creació de centres de serveis, com és el cas dels geriàtrics i els centres de dia, entre altres, una possibilitat de desenvolupament a través de la creació de llocs de treball, la majoria dels quals en sectors en què treballen les dones. Molts són els municipis que han apostat per aquesta línia i han invertit en la creació de les infraestructures per a posteriorment realitzar un concert amb l'administració autonòmica. La paralització de moltes d'aquestes inversions suposa un dur colp per a aquestes localitats, que veuen així reduïdes les seues possibilitats de generar ocupació i per consegüent d'estabilitzar població.

És cert que per les seues característiques demogràfiques alguns serveis són més demanats proporcionalment que a la ciutat, i a més, pot oferir a aquesta alguns d'ells (tercera edat). Però s'oblida que també tenen sector productiu de béns i que aquest ha de ser prioritari, més encara, tal com es planteja la crisi.

Precisament amb iniciatives mediambientals, renovables o de turisme, el nexa de l'ocupació en serveis a les persones majors ha estat present en l'espai rural. Tot el que sabem és que no n'hi ha prou només amb la presència d'un percentatge més elevat d'usuaris d'aquests serveis, és necessari un reforçament amb les institucions públiques.

Altres propostes i iniciatives

- “Efectuar un estudi seriós i pràctic de les experiències contrastades de creació de riquesa i ocupació que no depenen del desenvolupament de l'estat del benestar.
- Realitzar un estudi pràctic sobre l'adaptació dels serveis i infraestructures desenvolupats en el medi rural. Segurament comprovaríem el seu mal disseny i dimensionament. Un estudi per zones perquè és molt difícil generalitzar. Fer un *mapa de ruralitat* que plasme els distints graus que existeixen a la província.
- L'actual crisi provoca una reducció de l'estat de benestar que afecta el medi rural en iniciatives i situacions com les descrites anteriorment, per la qual cosa és necessari conscienciar les diferents entitats de la necessitat de ser protagonistes principals del seu desenvolupament, adquirint rols, funcions i perspectives de visió que no havien tingut fins al moment. Com per exemple, analitzar fórmules de gestió que s'estan realitzant en altres països davant de situacions semblants, fomentar el cooperativisme com a eina de creació d'un centre. Si el model actual no funciona i hem vist que no pot donar resposta a les demandes i necessitats caldrà buscar nous models, fórmules, activitats, actuacions i propostes per a aconseguir els objectius previstos, com la creació i gestió d'un centre de dia.

- Analitzar les possibles conseqüències de la crisi des d'una actitud proactiva i no de lament. Cal reivindicar la vigència de l'estat de benestar, però al mateix temps s'han de corregir alguns dels desajustos que han produït la seua crisi, per exemple dedicar-se al sector serveis i oblidar la producció de béns. Cal remarcar en les respostes que lluiten contra la sectorialització de *ruralia* i apostar per la màxima diversificació productiva.
- Reforçar els serveis que es poden oferir als municipis rurals a través de formes compartides de gestió i realització.
- Hem de considerar les comunicacions, no sols a través de les carreteres, que han millorat sens dubte d'un temps ençà. També cal considerar el transport públic i sobretot les comunicacions respecte a les capçaleres de comarca que, en tindre la major part dels serveis, han de primar en el disseny de les vies.
- Es necessitarien plans de comunicació que acaben amb tòpics que no són del tot certs, que oferisquen una visió real tant de les oportunitats com de les dificultats del món rural.
- Els ajuntaments o les comarques amb dificultats demogràfiques, presents o futures, haurien d'elaborar plans d'assentament de població".

3.4. La tornada al món rural. Els neorurals i el retorn de treballadors per la crisi. Les propostes de Savia Rural.

Podem distingir, almenys, entre sis grups poblacionals nous o de retorn a l'espai rural:

1) La tornada de persones de *mitjana edat* als pobles per la crisi econòmica (prejubilacions, ERO). El problema ara és el que torna aturat total i no té memòria agrícola, a diferència de les crisis econòmiques anteriors i de les reconversions industrials dels anys setanta, vuitanta i noranta del segle XX.

2) També tenim la *població major* que retorna.

3) Els que no se'n van: "hi ha xavals i joves que es queden perquè a la ciutat encara hi ha encara més desocupació, a part que ara als pobles hi ha televisió, Internet i discoteques prop.

4) Estan també els *immigrants* que vénen d'altres països, cada u amb les seues pròpies xarxes.

5) Els neorurals que fugen de la ciutat.

6) I els visitants de caps de setmana, més circumstancials però que porten inversions, costums i consum" (Villasante, 2009: 47).

Qui és cada u en el món rural? És necessari vincular els que hi són (de sempre) i els que no hi són, els que només hi són els caps de setmana i de vacances. Les *segones residències* són o poden ser un factor de desenvolupament rural. Però és possible tindre pobles de cap de

setmana? Què només existeixen en vacances i de divendres a diumenge? Per contra, és una realitat que tenim zones urbanes (en les capitals) que només existeixen els dies laborables, de dilluns a divendres. L'ideal és no tindre zones separades, amb desarrelament; és millor quan coexisteixen les cases d'ocupació permanent amb les d'ocupació variable.

Podem afegir un subgrup (en el tercer citat), el dels joves preparats amb treball que continuen vivint al poble però que treballen fora amb cotxe particular. I també els joves formats que treballen en localitats veïnes però viuen al poble d'origen.

Des d'una altra perspectiva, podem diferenciar per marcs o esferes. Proposariem sobre la pertinença al rural dels sis grups esmentats: "1) Políticament, és clar, són els empadronats. 2) Socialment, no tan clar, podrien ser tots, ja que tots fan poble. 3) Econòmicament hem d'incloure, a més dels anteriors, aquells que no hi viuen, ni hi tenen casa, però treballen al poble; especialment els mestres, tècnics municipals, treballadors i gerents d'empreses i cooperatives, jornalers, treballadors ocasionals, persones que acudeixen al poble a comprar, al dentista o al metge (i que fan un cafè), turistes, etc. 4) Culturalment, als del punt dos hauríem d'afegir els grups de ball, música, teatre que van als pobles, els formadors, etc. Hi hauria més dimensions i totes elles fan ruralitat per a bé o per a mal".

"Les actuacions de desenvolupament han de saber combinar les necessitats i les demandes de cada un d'aquests grups; per a això caldria realitzar un estudi previ de quins són aquests abans d'extraure conclusions que poden ser esbiaixades i realitzades des del nostre punt de vista de tècnics. No obstant això, aquesta classificació la podem utilitzar en el nostre treball a l'hora d'identificar els destinataris de les accions. El primer grup no s'ha de limitar a la gent de mitjana edat que retorna, sinó també molts joves, els fills o néts d'aquells que van emigrar en els anys seixanta i setanta del segle XX i que ara vénen al poble buscant desenvolupar les seues possibilitats de treball comptant amb casa pròpia i escapar del pagament d'un lloguer o una hipoteca".

Val la pena analitzar les necessitats de cada grup per a veure quin tipus de mesures es poden posar en pràctica per a llançar iniciatives de divers tipus.

El grup d'immigrants no l'hem de considerar homogeni. Cada comunitat té particularitats i algunes no tenen xarxes pròpies. A més, dins de cada una de les comunitats hi ha persones més obertes i menys, amb estudis o sense estudis, més col·laboratius o menys, etc.

Reflexions entorn d'aquestes realitats i grups socials poblacionals.

"La humanitat està infestada d'exemples de migracions, grans o a goteig. En ruralia necessitem una gran migració a goteig que pugui ser absorbida en condicions de qualitat social".

És clar que en els últims anys s'ha produït el fenomen dels neorurals, que són població que abandona les ciutats per a iniciar una nova vida als municipis xicotets, es tracta d'una forma

d'atracció de població. En alguns pobles s'atreia aquesta població a canvi d'algun al·licient: un treball, una casa i, fins i tot, s'han realitzat programes i projectes específics com el de Savia Rural (citada anteriorment, vegeu les seues deu recomanacions al final d'aquest apartat).

D'altra banda, actualment s'han incorporat a aquests nous pobladors del medi rural, aquells als quals la crisi econòmica i la dificultat de trobar una ocupació en les ciutats els ha fet retornar als pobles, comptant amb avantatges com que ja disposen de casa i no han de fer front a una hipoteca o lloguer. Alguns d'ells s'incorporen més o menys prompte al mercat laboral, ja que als municipis rurals la crisi laboral no ha sigut tan manifesta.

Ací hi ha una oportunitat perquè s'està tornant tot el que abans es quedava a la ciutat, el capital humà, que és fonamental en qualsevol aposta de desenvolupament. A pesar que estem d'acord amb els que opinen que el món rural és un lloc idoni per a desenvolupar el sector serveis (turisme, tercera edat, naturalesa), la gran oportunitat competitiva també és el sector primari. El creixent cost del transport, les noves tendències de consum, la baixada real en els salaris, etc., poden donar una altra oportunitat al camp si se sap què s'ha de cultivar, com s'ha de fer i com s'ha de presentar.

En això els neorurals i els retornats estan donant grans exemples. No sols fan cases rurals, si és que en fan, sinó que fan pa ecològic, ceràmica artística, vi de qualitat, agricultura sostenible, restaurants *slow food*, etc.

És un fet, que està augmentant en els últims anys, a causa principalment que la crisi en un primer moment no està tan patent ni produeix els principals efectes negatius: desocupació, tancament d'empreses, inexistència de crèdits bancaris, etc. Un panorama negre, que va revertir la tendència de fugida al món urbà, per a retornar el món rural a ser un espai no tan afectat, o no afectat amb tanta virulència. Independentment de ser un espai de descans, de segones residències.

Els neorurals tenen una història a la província de Castelló d'uns de trenta anys. A principis dels vuitanta del segle XX es va donar com un petit moviment de tornada al camp, es podria aprendre molt d'ells, d'èxits i fracassos, perquè han tingut un llarg procés d'adaptació (també de la societat rural a ells) i la seua visió és diferent de la dels que han nascut al poble. En relació al retorn de treballadors per la crisi cal introduir un element important que és el de l'elecció de viure el medi rural: els neorurals han triat, els que tornen per la crisi ho fan per necessitat; i si canviaren les condicions, en principi, tornarien novament a la ciutat.

No obstant això, segons els casos, és discutible que es tracte d'un *retorn al món rural*, sinó més prompte d'un retorn a viure en el medi rural, ja que la majoria d'aquests nous pobladors persegueixen trobar en el medi rural els serveis i la forma de vida a què estan acostumats en les ciutats, per això, en molts casos, la seua adaptació resulta molt complicada. D'alguna forma volen el rural però amb *una ruralitat diferent*.

Els turistes que van de vacances, o a passar un cap de setmana, no els entenem com una part del món rural. Sinó més aviat com una influència del “món urbà” en el món rural. Les segones residències sí que les podem definir com un element que forma part del rural, encara que la influència és de major o menor mesura, per a bé i per a mal, en el desenvolupament rural. Amb aquells que acudeixen als municipis en caps de setmana i vacances ja que hi tenen allí fixades les seues segones residències. Aquests veïns contribueixen a l'activitat econòmica local: bars, botigues, restaurants, oci, etc., i en molts pobles xicotets són imprescindibles per al manteniment d'aquests serveis. També poden ser actors clau dins de les localitats: presidents d'associacions i fins i tot alcaldes. A més, en l'actual conjuntura, no podem permetre'ns no comptar amb algun dels factors que poden contribuir a crear sinergies de desenvolupament.

Quan diem que tenim dificultat per a definir el rural és en part per açò... quines persones formen el medi rural? Només les que hi viuen de forma permanent? Però també hi ha persones que viuen de forma parcial, fins i tot qui vivint fora és l'alcalde, hi ha els fills del poble que van emigrar i senten el poble com propi i que són una “força que cal tindre en compte”, hi ha molts tècnics que gestionen aspectes importants del poble però que no hi viuen, els joves estudiants que tornen al poble els caps de setmana, també, per què no, persones de procedència urbana amb implicacions i compromís amb el món rural, a més dels grups que s'assenyalaven en el punt anterior. Tenim per davant un repte: harmonitzar tots aquests col·lectius perquè tots tenen a veure amb el món rural i tots són importants. A vegades el que importa no és el temps, sinó la intensitat. Els visitants, o els rurals a temps parcial, poden estar molt implicats en el desenvolupament.

És imprescindible comptar amb tots aquells col·lectius i grups que poden contribuir a la generació d'estratègies de desenvolupament, ja siga a través de la generació d'activitats directes, o prestant suport a aquells projectes que es duen a terme, o sent consumidors o beneficiaris directes d'aquestes activitats.

Propostes

La varietat enriqueix la perspectiva. Resulta molt motivadora l'oportunitat oferida per l'arribada d'un contingent tan heterogeni en tipologia i temps de residència. Per fi tenim massa crítica per a multitud d'iniciatives.

- “És un nou escenari social que pot ser interessant seguir i comprovar com es relacionen i s'integren en ell els diferents interessos. Estudiar les relacions que s'establixen entre ells i a què obeïxen les polítiques d'identitat que es generen en i per al món rural.
- Cal continuar potenciant els programes d'atracció de població. Està clar que la crisi econòmica també ha afectat els territoris rurals i ja no poden oferir condicions tan

atractives per als nous pobladors, sobretot d'ocupació, però sí que cal continuar apostant per esta injecció de població, així com potenciar que es generen noves activitats econòmiques.

- Fer un inventari d'estes propostes. Renunciar al turisme rural com a única font de desenvolupament.
- Fer seguiment del col·lectiu que torna per la crisi però de moment no donar-ho com quelcom permanent.
- Donar ja les pautes per a la busca de la cohesió social, evitant futurs conflictes.
- Respecte a vincular els que estan amb els que no estan es pot fomentar a través de la generació d'activitats en què participen tots els veïns, com una fira, en la que els que no residixen durant la setmana tenen un paper important per a coordinar la logística, les compres etc. Es tracta, per tant, d'implicar-los i fer-los també responsables del desenvolupament”.

Les propostes de *Savia Rural*⁸

Savia Rural va ser un projecte de cooperació interterritorial acollit a la Iniciativa Comunitària Leader+ de la Unió Europea en què van participar sis grups d'acció local de la Comunitat Valenciana: CEDER Aitana, Macizo del Caroig, Tierras del Interior, Rincón de Ademuz, Portmader i Valle de Ayora. El seu objectiu principal era fomentar i facilitar la instal·lació de nous habitants en nuclis rurals amb problemàtiques demogràfiques de pèrdua o estancament de població.

DEU RECOMANACIONS

Al llarg del funcionament de Savia Rural ha ocorregut de vegades que la seua bona acollida per part d'algunes entitats i administracions, fins i tot coincidint en principi amb els objectius i les actuacions que es pretenien, després anava acompanyada d'un cert escepticisme sobre els resultats i d'una posició d'espectador davant del funcionament del projecte. Aquesta actitud resta possibilitats a la iniciativa que es vol emprendre, dificulta la consecució dels objectius i, finalment, li resta credibilitat.

Si es posa en marxa una iniciativa d'aquest tipus és imprescindible prestar-li suport sense reserves, per la seua complexitat i perquè es posen en marxa dinàmiques que afecten directament les persones: es van a despertar expectatives personals que van molt més enllà d'aspectes laborals, es tracta de decisions transcendentals –quedar-se o anar, deixar la ciutat, el treball i la casa per a traslladar-se amb la família a un poble, etc.– que requereixen el suport conseqüent de les entitats que promouen i participen en la iniciativa.

1. Els processos de despoblació. Compartir el problema. Cooperar.

Un procés de despoblació és tan complex de revertir, està tan arrelat, que cap entitat, per si sola, pot enfrontar-s'hi amb èxit.

Siga qui siga el promotor d'una iniciativa contra la despoblació en un territori, primerament, ha de compartir el problema amb tots els agents i la població local (des de l'escola fins a l'associació de jubilats, des de l'ajuntament fins a les entitats ciutadanes), buscant la màxima participació i suport, creant compromisos i buscant solucions conjuntes. En segon lloc, buscar aliances externes, especialment de les distintes administracions que tenen a veure amb les polítiques de desenvolupament del territori, però també amb el món acadèmic, organitzacions professionals agràries i empresarials, entitats ciutadanes, experts, etc.

Així mateix, és molt convenient establir estratègies de cooperació amb altres territoris amb problemàtiques semblants i amb experiència en l'assentament de població.

2. Actuar amb perspectiva global. Una iniciativa d'assentament de població no és una aspiració aïllada del projecte global que es vol per al territori.

És bastant comú que en el medi rural s'empenguin projectes sense connexió entre si, ni tenint en compte una visió integrada del desenvolupament del territori. És cert que hi ha projectes prou autònoms i de temàtica reduïda que afecten poc aquest enfocament global. No és el cas d'una iniciativa d'assentament de població, ja que mai pot plantejar-se aïllada de la resta d'actuacions que s'estan duent a terme en el territori ni del seu projecte de futur.

En diverses ocasions s'ha fet ja referència al seu caràcter transversal i que és una iniciativa que està en el centre del desenvolupament rural: les persones. Per això, si prèviament no s'ha tingut en compte, tal com anem avançant en la iniciativa ens anirem trobant amb tots els factors que tenen a veure amb el benestar de les persones, els que realment fan habitable un territori: l'habitatge, l'educació, les possibilitats de treball i d'emprendre activitats econòmiques, els serveis sanitaris, la cultura, la identitat, etc. És a dir, tot el que ha de tindre's en compte des d'una perspectiva integrada i global del desenvolupament d'un territori. En un pla pràctic l'anterior es tradueix en una dificultat que és la dispersió de competències (educació, sanitat, comunicacions, vivenda, cultura, etc.) que afecten el desenvolupament rural i també la iniciativa pròpia d'assentament de població. Açò exigirà als promotors de la iniciativa un gran esforç per a sumar a les diverses administracions de totes aquestes competències al projecte d'assentament de població.

3. Canviar la tendència de més de cinquanta anys de pèrdues de població necessita plantejaments a mitjà i llarg termini.

Tant en la memòria de Savia Rural com en la proposta metodològica d'aquest mateix

apartat es remarca en els necessaris enfocaments a mitjà i llarg termini, i en la previsió de comptar amb la possibilitat de donar continuïtat en el futur a una iniciativa d'assentament de població iniciada.

No obstant això, una part important del que anomenem desenvolupament rural es mou basant-se en polítiques canviants i a convocatòries i iniciatives de caràcter temporal. A això s'uneix una cultura política molt condicionada per les distintes convocatòries electorals i els seus resultats. La conseqüència, generalment, és l'aparició de projectes amb molta força i expectatives que al poc de temps acaben sense tindre continuïtat. Aquest fet queda reflectit en l'ambient d'escepticisme cap a nombrosos projectes per part de la població rural.

Quan s'inicia un projecte d'assentament de població, les entitats promotores han de tindre una voluntat clara de donar-li continuïtat a llarg termini. Són necessàries polítiques de llarg recorregut que acullen projectes els objectius dels quals hauran d'anar replantejant-se en funció dels resultats i de les circumstàncies de cada moment. L'evolució més idònia seria que l'assentament de població fóra arrelat i recolzat per les administracions autònoma, estatal i europea, garantint la seua estabilitat i continuïtat dins de polítiques de desenvolupament rural.

4. Atraure població, però també mantindre'n.

Sabem que l'objectiu de mantindre la població, des de sempre present en les polítiques de desenvolupament rural, ha fracassat en molts pobles rurals. Però la necessitat dels pobles d'atraure població forana no ha de fer oblidar que continua sent prioritari mantindre la població existent, per escassa que siga. Hi ha un repte per davant que en aquests moments és possible començar a abordar: que els joves es queden, amb especial referència a recuperar els joves que escapant-se a través del sistema educatiu van eixint del medi rural, donant per fet que no tindran possibilitats de tornar-hi. Avui es pot començar a treballar perquè aquests joves una vegada formats, almenys puguin tindre l'opció de triar.

Per això Savia Rural parla d'assentar població: atraure i mantindre els que ja hi són. Els joves que es queden també tenen dificultats per a accedir a la seua vivenda o per a crear la seua empresa, per tant els suports que s'establisquen per als que arriben han d'arribar també als que ja es troben en el medi rural.

Pel que fa a l'atracció, claredat en la informació i criteris ben assentats, dos haurien de ser inamovibles a l'hora de donar suport a la instal·lació de qualsevol aspirant:

- Decisió madura i ferma de viure i treballar en el medi rural. No es tracta de llançar-se a perseguir gent que s'hi instal·le, sinó que, a partir d'una bona informació, arriben persones per la seua iniciativa pròpia.
- Actitud de respecte cap a la comunitat on es van a instal·lar.

5. Invertir també en “valors immaterials”.

Durant molt de temps s'ha assimilat a les actuacions de desenvolupament en les zones rurals quasi exclusivament amb inversions en infraestructures. Bé és cert que continuen sent necessàries, sobretot les que es refereixen a serveis bàsics que són imprescindibles per a millorar les condicions de vida. Però és necessari contemplar la conveniència d'inversions en aspectes intangibles que, encara que de resultats difícils de valorar en la immediatesa, acaben per convertir-se en indispensables perquè una comunitat evolucione.

- Promoure processos formatius i participatius que amplien l'òrbita del “desenvolupament rural” més enllà dels cercles tècnics i polítics, per a obrir-lo a les escoles, associacions de joves, dones, jubilats i a entitats professionals i culturals.
- Obrir els pobles als intercanvis i relacions amb l'exterior superant les barreres psicològiques de llunyania i aïllament i donant a conèixer nous models de desenvolupament.
- Treballar i potenciar els valors d'identitat i d'autoestima i crear una imatge més pròpia de món rural.

En resum, afavorir l'impuls d'una cultura pròxima als valors locals, establir relacions sense complexos amb les àrees urbanes i obertes a un món global.

6. Saber comunicar.

Una iniciativa d'assentament de població tindrà en la comunicació un dels seus recursos fonamentals. Ja que en gran manera es basarà en les multirelacions que s'establiran entre les persones que emeten i les que reben, des de relacions interpersonals fins a la comunicació a través d'Internet i els mitjans de comunicació.

Un recurs imprescindible però d'una gran complexitat: “La comunicació serà, a més, un element extremadament sensible i molt complex pels factors següents: la necessitat de construir i emetre missatges diversos, que arriben amb claredat i encert a col·lectius molt variats, utilitzar canals que van des de la relació directa entre persones fins als grans mitjans de comunicació, triar el moment oportú i, finalment, la dificultat de controlar els efectes que genera”.

7. D'una debilitat crear una oportunitat.

El fet de reaccionar, de voler trencar una tendència demogràfica que llisca al despoblament, ja porta associats nombrosos elements positius per a la comunitat, que amb això està perseguint una oportunitat que en el seu mateix procés despertarà noves possibilitats, entre altres:

- Aglutinar la població en un projecte comú que busca beneficis concrets i visibles:

- mantindre l'escola, millorar els serveis, investigar en nous jaciments d'ocupació, posar en valor una instal·lació abandonada, companyia o relacions humanes més riques.
- Fomentar una sensibilitat social favorable al medi rural que deixi de costat el victimisme, recolzant-se en aliances i establint relacions amb entitats i col·lectius urbans.
 - Comptar amb sol·licituds justificades i raonades que busquen fer més "habitable" un territori per a presentar-les a les distintes administracions.

8. Ser conscients que es tracta d'un projecte complex i amb dificultats.

No ha d'obviar-se que una iniciativa d'assentament de població no és de fàcil execució: la situació demogràfica de partida serà, en alguns casos, molt difícil de revertir. La mateixa proposta metodològica, amb multitud de facetes, mostra la complexitat que representa la iniciativa. I a pesar de la previsió en la planificació que pot suposar l'aplicació d'una bona metodologia, cap fórmula garanteix l'èxit, el factor humà del projecte li dona un component d'una certa imprevisibilitat que caldrà abordar amb flexibilitat i una valoració contínua que de les respostes adequades.

Cal tindre en compte que quan es comença una dinàmica d'atracció es poden generar efectes no desitjats: difusió prematura o en mitjans que generen efectes crida, arribada d'aspirants a instal·lar-se al marge del projecte o amb problemàtiques que no poden ser abordades amb els mitjans amb què compten els pobles, o rebuig per part d'habitants rurals.

9. La necessitat de desenvolupar dins de les polítiques rurals mesures concretes i eficaces que afavorisquen l'assentament.

De poc servirà posar en marxa iniciatives d'assentament si la falta de condicions i oportunitats que fins ara han provocat els processos migratoris continuen estant presents, perquè poden ser motiu perquè els nous assentats en les zones rurals tornen a anar-se'n al cap del temps.

Són necessàries mesures concretes i eficaces, adaptades a la realitat rural, en matèria d'habitatge, fiscalitat, serveis bàsics, telecomunicacions, creació d'ocupació, etc., una PAC que prioritze els que de veritat treballen i viuen en el món rural.

Comptar amb l'opinió i l'experiència dels agents locals, així com consolidar equips tècnics i humans vinculats al desenvolupament del territori, han de continuar sent prioritats, ja que, no per repetides, s'han assolit de forma desitjable.

10. Mirar al futur. Fer de la iniciativa d'assentament de població una meta il·lusió.

Un projecte d'assentament de població sempre és generador per a la comunitat rural que l'empren: ja de partida representa una postura activa que vol trencar una tendència negativa, millorar les condicions perquè la gent arribe però també per als que ja hi són. Representa obrir-se a noves possibilitats.

(Recomanacions de Savia Rural, redacció de Marcelino Herrero, 2008).

3.5. Dependència econòmica i desenvolupament endogen: cal recolzar qualsevol inversió?

En primer lloc, hauríem de posar-nos d'acord sobre el significat que donem quan qualifiquem a una acció o projecte rural d'*endogen*, així com a la valoració que fem d'això, és a dir, si el considerem bo perquè és endogen, o si la seua bondat depèn del seu contingut, dels seus objectius o pretensions i del mètode o la forma de portar-lo a terme.

Cal advertir (de nou) que la població rural és heterogènia i podria considerar-se exogen a qui no té *pedigrí* o no pareix prou autòcton. Ací també hem de fer autocrítica, des de dins: en el món rural són abundants les societats tancades, encara que ara menys per la desestructuració (crisi socioeconòmica, de valors). És necessari moltes vegades modificar les perspectives que es tenen des de dins cap a l'extern, cap als de fora.

Així i tot, roman el debat sobre què es pot considerar endogen. S'ha debatut fins i tot sobre si les mateixes reunions dels tècnics de desenvolupament local a la Universitat de Castelló (UJI) es poden considerar com a part d'un projecte endogen o no, quan és clar que hi ha una legitimitat per al debat per ser una part del personal tècnic que treballa en àrees rurals. Encara que a vegades faltaria portar la informació i el debat als àmbits polítics i ciutadans. Per exemple, els projectes Leader, com la majoria dels cofinançats per la UE, inclouen l'obligació de la participació ciutadana local en els projectes de desenvolupament; encara que, com hem comentat, a vegades això es done de forma superficial.

D'altra banda, tant en àmbits rurals com urbans, sovint resulta difícil ser proactius i tindre capacitat per a condicionar els projectes empresarials que es proposen en les zones rurals, més enllà de dir NO al projecte. Es pot dir que en molts casos la societat rural no té criteris. Hi ha falta de criteri. De fet, està o pot estar oberta al que li vinga, a qualsevol inversió: siga una presó, un parc eòlic, cases, incineradores, plantes de reciclatge, de gas, etcètera.

Desenvolupament endogen és el que es crea a partir dels recursos amb què compta un territori, ja siguen humans, naturals, culturals, etc. El debat de si cal recolzar qualsevol inversió és el continu dilema en el medi rural, que, mentre lluita per sobreviure, ha de definir a més les seues línies de desenvolupament, amb decisions que a vegades poden ser contradictòries. Tots coneixem zones en què han instal·lat una presó, una mina, un

panrà, un abocador, una incineradora, amb la promesa de la generació d'ocupació i els enfrontaments que hi ha hagut pels posicionaments en contra o a favor. Per aquest motiu té tanta importància fomentar la participació de la població i els diferents mecanismes per a canalitzar les seues opinions, perquè aquestes decisions siguen tan consensuades com siga possible, amb la major concurrència de la població.

Ens inclinàriem per definir que "cal recolzar qualsevol inversió que siga sostenible". Però que de veritat complisca les seues condicions de sostenibilitat econòmica, ecològica i social. A partir d'aquesta premissa potser hauríem de revisar això d'endogen, que no sols s'ha de basar en el fet que la iniciativa la faça exclusivament gent del poble. Si la iniciativa està dins del projecte de futur del poble o és aprovada per la població i és sostenible, doncs endavant, no volem que s'establisca gent als pobles?

Respecte al desenvolupament econòmic, les inversions no han de ser jutjades per qui és l'actor si no pels interessos a què respon. Si es tracta de meres inversions per a extraure capital del món rural, no són bones. Si aporten i són compatibles amb l'entorn social, ambiental i cultural, llavors sí. Per a jutjar el fet que una inversió haja fracassat per estar encapçalada per algú de fora necessitaríem conèixer millor el projecte i l'actitud. No ha d'incidir el fet forà o no ha de ser factor fonamental. Més que veure si la població local participa faria falta saber quina relació d'explotació té el projecte amb el territori. Si el projecte és per a bé, la participació local ja vindrà encara que siga a través de treball.

Les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC)

Els nostres municipis haurien de ser més dinàmics que algunes comunitats de veïns en àrees urbanes. La major diferència és la disseminació en el territori, per al que les TIC són un instrument senzill sobre el qual treballar.

Les noves tecnologies TIC són un element útil per a eliminar, o almenys per a alleujar, les barreres físiques a què s'enfronta el món rural. Són un element d'independència de les comunitats rurals en contribuir a trencar el seu aïllament. A través d'aquestes s'han de construir xarxes perquè les comunitats s'alien entre elles de manera que puguen fer front als nous i també als antics reptes. Quant a la creació de xarxes interlocals ja s'estan produint en major o menor mesura, a causa en gran part al foment de les xarxes socials.

Aprofitar les possibilitats que estar en les xarxes socials (virtuals) ens oferixen, per a fomentar el debat en un territori, sobre quina és la seua estratègia de desenvolupament, així com els posicionaments i les línies que s'ha de seguir. Aquests debats es podrien dur a terme seguint l'exemple de l'elaboració del pla d'acció de les Agendes 21, en el qual, habitualment, participa un reduït grup en la seua elaboració però que, a partir de les xarxes socials, es podria fomentar el debat dels resultats extrets.

Aprofundir en l'autonomia d'aquests territoris de manera que les relacions amb la resta es produïsquen en pla d'igualtat. Construir relats tècnics, socials, identitaris propis, que aprofiten les xarxes per a construir-se i per a advertir el que succeeix en l'exterior, però que facen del món rural un ens autònom, sobretot intel·lectualment parlant.

3.6. Desagrarització. Diferenciar espai rural d'espai agrari. El pes econòmic s'ha traslladat des de la producció agrària a la postproducció: distribució, transformació i venda.

“Ens agradaria que s'identificara el nostre espai amb l'agrari ecològic, l'aprofitament forestal sostenible, la transformació de la matèria primera amb processos sostenibles, etc. Encara que en molts llocs s'està produint la denominada desagrarització del medi rural, són encara molts els espais prioritàriament agraris i en els quals la transformació del producte es realitza fora del territori rural. Aquesta és una de les principals línies de treball, en què el medi rural ha de saber aprofitar la seua principal arma que és la de comptar amb la matèria primera i poder desenvolupar més anelles en la cadena de producció, sobretot en la d'elaboració i venda, que és aquella en què s'incorpora el preu i s'obtenen els majors beneficis.

Un exemple: ramaders de la comarca dels Ports venen els seus porcs a l'escorxador de Guisona que elabora el producte i el ven a les botigues “de l'Àrea de Guisona” a les quals la gent de la comarca aprofita per a anar a comprar quan visiten localitats com Vinaròs”.

Fa falta transformar i vendre, però no podem oblidar la producció primària. D'acord amb els nous models de consum hi ha moltíssimes possibilitats de rendibilitzar este tipus d'economia si s'efectuen els canvis pertinents. La viticultura i l'agricultura ecològica són una ratificació d'aquesta afirmació.

En el món rural hi ha capacitat de sobra per a sostindre cicles complets de producció, transformació i venda. El món rural ha d'aconseguir autonomia i ser capaç d'oferir productes acabats a la ciutat per a aconseguir beneficis directes. La intermediació i dependència de transformadors i xarxes de distribució sol comportar costos molt elevats, la qual cosa significa que aquests s'evaporen del món rural i plouen en la ciutat.

Potser hauríem de complementar que l'agricultura no sols ha de tractar-se des del punt de vista econòmic, i en aquest aspecte tampoc menysprear el que aporta d'ingressos al món rural, ja que, encara que els ingressos per producció són pocs, no hem d'oblidar els ingressos per subvencions. Encara que hi ha hagut una desagrarització en l'aspecte econòmic i laboral, en el paisatge continuen tenint una importància fonamental les activitats agràries. Encara que hi ha terra sense treballar, el que s'ha cultivat continua sent generalment predominant; una altra cosa és com es treballa, i ací entrem en l'agricultor a temps parcial, en el d'oci, fins i tot entrem en temes culturals.

En definitiva, l'agrari és important des de distints punts de vista: econòmics, ecològics, socials, culturals, etc., sense oblidar l'oportunitat de buscar noves orientacions a la producció i la comercialització.

Proposta. Potenciar la generació d'iniciatives a través de la transformació de les primeres i bàsiques matèries dels productes dels quals el medi rural són productors, a través del suport que es pugua realitzar a aquelles iniciatives econòmiques. Per exemple: convenis d'estudiants en pràctiques en instal·lacions de transformació agroalimentària, tutories per als projectes d'aquestes característiques, suport en la realització d'estudis de viabilitat i plans d'empresa a aquelles iniciatives emprenedores. És a dir, resulta molt important facilitar i ajudar a fer que aquest tipus d'activitats tinguem èxit, ja que poden contribuir a generar llocs de treball, sobretot entre aquells sectors professionals de gestió i administració, que són els que menys abunden en l'espai rural.

3.7. Aspiracions.

Què és el que vol el món rural? Què és el que demana/necessita la majoria dels habitants dels municipis rurals? Caldria diferenciar per sectors i temes, grups de població, etc. Hi ha "molts mons rurals", no és el mateix la vida rural del desocupat que la de l'estudiant, de la població major, dels nous habitants del món rural, etc.

És necessari conèixer millor quines són les necessitats o atractius que portarien a la població a fixar la seua residència en el medi rural.

- En principi es tracta de cobrir unes necessitats bàsiques que equipararien els serveis, sobretot sanitaris i educatius de primer ordre (centre de salut, escoles, institut comarcal).
- No obstant això, entre els més joves es demanda cada vegada més disposar de recursos d'oci i esportius: gimnasos, piscines, instal·lacions esportives, etc.
- Resulta prioritària l'existència entre la població d'una ment oberta, una disposició a l'intercanvi d'activitats i a la mobilitat dins d'una reduïda àrea geogràfica, per a poder així beneficiar-se d'activitats i serveis de qualsevol tipus: esportius, formatius com la Universitat per a Majors, les escoles i centres culturals amb formació no reglada, etc.
- Molts habitants rurals el que demanen és sobreviure. Poder viure de manera adequada en l'espai que han triat. Tindre una qualitat de vida mínima, amb uns serveis bàsics assegurats. Que la decisió de viure en el món rural no es tradueixca en una minorització de la qualitat de vida; que el nivell educatiu siga òptim, que el servei sanitari continue sent adequat, que es donen possibilitats laborals, de creixement tant personal com professional.

Com a la ciutat, la diversitat d'interessos impedeix moltes vegades conèixer l'interès

general. Es tractaria de diferenciar els interessos sectorials, però també s'hauria d'intentar establir un interès general del món rural. Com en tots els casos, açò no hauria de ser difícil: l'autonomia, o dit d'una altra manera, l'apoderament. L'autonomia és l'interès últim de qualsevol tipus de sistema. També del rural i esta possible autonomia té relació directa amb la grandària de la població, per la qual cosa pensar en un "subjecte comarcal" és imprescindible.

Evidentment hi ha moltes circumstàncies diferents. A més és difícil parlar d'eixes espai rural i d'una identificació rural: generalment les comarques d'interior tenen poca vinculació entre si, ja que els Mitjans de comunicació, els fluxos migratoris o els principals serveis han anat cap a les comarques costaneres. Però també cal dir que compartim, almenys, problemàtiques comunes i són les que cal abordar d'una forma conjunta. El projecte denominat Ruralia va nèixer amb l'objectiu de crear eixos vincles "rurals", va ser un gra d'arena, com altres, que poc han pogut fer contra la *mareja* dels localismes i d'uns responsables polítics més atents a les directrius provincials que a buscar aliances entre iguals.

En conclusió, sobre aquest apartat de les problemàtiques podem dir que "el problema de les àrees rurals no són les expectatives econòmiques, sinó les expectatives vitals" (Camarero, 2009), encara que siga difícil separar-les.

Propostes

- *Realitzar un pla d'infraestructures i serveis de caràcter comarcal*, que arreplegue les demandes que poden contribuir a fixar població, convertint el món rural en un lloc atractiu i interessant per a viure. Per a la realització del pla es consultaria amb representants de tots els sectors socials intentant comprendre al nombre més gran d'opinions i necessitats. Així, a través d'una distribució de serveis entre les diferents localitats, es compartirien els costos, s'oferirien serveis col·lectius entre més d'un municipi (monitor d'esports, activitats culturals, etc.). A part de contribuir a fomentar la consciència comarcal i territorial entre la població com una de les principals estratègies i punts forts per al desenvolupament.
- "Hauríem de preguntar-li-ho a la població rural; segurament ens sorprendrien les respostes".
- "Discutir el plantejament de si hi ha molts mons rurals o només un, amb característiques intrínseques, que depèn de l'entorn en què s'ubica".

[4]

NOVES OPORTUNITATS I ALTRES PROPOSTES D'ACCIÓ. EL PAPER DELS AGENTS TÈCNICS I DE LA UNIVERSITAT

4.1. Què construeix la imatge del món rural? Quins són els seus elements més definitoris?

És necessari crear una marca que represente el potencial endogen del món rural. Recolzar models socioeconòmics basats en la producció (assegurant el mitjà i llarg termini), no en l'especulació. És possible el desenvolupament sostenible? Quina capacitat té el món rural per a planificar el seu propi desenvolupament?

Quin és el model de desenvolupament econòmic que vol el món rural o, més prompte, que nosaltres plantejem que hauria de voler? Seria:

- Sostenible.
- Diversificat.
- Adaptat al canvi.
- Participat.
- Rendible a nivell social i cultural.

Es tracta dels pilars ideals d'un model de desenvolupament. No obstant això, hi ha múltiples variables, tant internes com externes, que fan que no siga així. Fonamentalment, decisions polítiques mogudes per interessos econòmics que porten que no siga el mateix territori el que decidisca sobre la planificació del procés de desenvolupament. Un exemple seria el Pla de Cohesió Territorial de la Generalitat Valenciana, que realitza una planificació del terreny des d'un punt de vista centralitzat en les institucions autonòmiques i amb un escàs grau d'implicació de les entitats o autoritats locals.

Els adjectius plantejats al seu torn haurien d'adjectivar-se. Què és sostenible? Socialment, ambientalment, culturalment, tot al mateix temps. Diversificat territorialment o dins de cada zona del territori? Adaptat a quin canvi, al de les formes productives que requereixen de flexibilitat laboral? L'ús del llenguatge està molt pervertit.

“Estem d'acord en el fet que siga més rendible socialment i culturalment. A pesar que això de la rendibilitat és ja un concepte perillós, prioritzar els àmbits social i cultural, en termes generals, pareix oportú. Ara bé, no voldríem que aquest tipus de desenvolupament es plantejara com idoni per al món rural. És idoni per a tot el món. De necis és confondre valor i preu, que deia Machado. Però encara que la rendibilitat siga social i cultural, no hauríem de renunciar a l'econòmica”.

“Es tindrà capacitat de planificar, sempre que esta planificació nasca de la implicació i participació de tots els habitants del món rural. Ells són el vertader motor”.

“Aquestes afirmacions (sostenible, diversificat, adaptat al canvi, participat) s'inclouen en les propostes o línies de treball de tots els plans de desenvolupament rural que s'han elaborat en els últims anys. A més, ja s'han realitzat algunes iniciatives respecte d'això, com les etiquetes de “món rural”, en què s'assegura una traçabilitat del producte relacionat amb els territoris rurals”.

Innovació i noves oportunitats

Les noves oportunitats estan presents en qualsevol lloc i en qualsevol moment. En el món rural no n'hi ha més, però afortunadament tampoc n'hi ha menys. El que ocorre és que són diferents. Necessiten d'un gran factor humà relacionat amb l'activitat endògena emprenedora (l'emprenedoria), la confiança i el suport. Per a la primera es requereix capital humà decidit, que haja vist coses (i per tant necessitats que s'han de cobrir) i que confie en les seues forces. Per a la segona (confiança) es requereix una visió del món rural com una cosa positiva, en el qual es poden desenvolupar projectes de la mateixa manera que en qualsevol altre lloc. La tercera (el suport) ha de tendir a reafirmar les persones que desitgen emprendre, contrarestant els efectes propis del món rural: necessitat de transport, aïllament, escàs capital humà per quilometre quadrat, etc.

El món rural té potencialitats pròpies i també limitacions que fan que hi haja projectes, viables o no. La qüestió és pensar bé aquests projectes.

Saber el que és el medi rural ens és difícil, però d'imatges n'hi ha moltes, no cal sinó mirar els mitjans de comunicació. També des del medi rural s'estan oferint imatges, encara que no generals, que a vegades xoquen amb les anteriors. Ens referim a tot el que són denominacions d'origen, marques culturals, experiències concretes que ofereixen valors positius del medi rural, seriositat i treball ben fet, manteniment de cultura juntament amb innovació.

Seria molt important incidir en aquest tema per mitjà de trobades *que treballen aquesta altra imatge des de la realitat rural*. I dissenyar un pla de comunicació.

Els processos d'innovació sempre han trobat resistències en el seu entorn social, la qual cosa afegida als problemes que sempre presenta la creació d'alguna cosa nova i que a més siga en el món rural, fa que augmente la dificultat per a innovar. No obstant això, és una de les principals alternatives de futur. Els suports públics, per descomptat, són necessaris, però també seria important crear xarxes socials de suport a la innovació.

Altres propostes

El món rural s'ha relacionat amb elements naturals, productes saludables i de qualitat, per la qual cosa caldria treballar a potenciar aquesta imatge i convertir-la en un senyal d'identitat, recolzant-lo amb la creació d'una marca o incorporant-nos a aquelles ja existents que reconeixen la traçabilitat d'un producte.

Els espais naturals dins del desenvolupament rural exerceixen el mateix paper que qualsevol dels elements que poden definir una determinada estratègia, com un castell o qualsevol monument d'importància. Cal saber i poder introduir-los com un element més de desenvolupament a través de fórmules com ara el senderisme i altres esports de muntanya, de manera que puguin repercutir positivament en el territori com a generadors d'activitat econòmica.

La firma d'un compromís social a càrrec d'ajuntaments, altres administracions, agents socials, per a la definició i implementació del model de desenvolupament.

Potenciar la planificació del desenvolupament a escala comarcal creant plans territorials de desenvolupament, els quals posteriorment es consensuaren amb altres territoris per a trobar solucions a problemes o actuacions que poden afectar el model de desenvolupament.

Hauríem de deixar clar que el model de desenvolupament del món rural que propugnem és el mateix que per a la resta del món. El que ocorre és que el món rural, per la seua marginació històrica i característiques pròpies, pareix més idoni per a aplicar aquests criteris abans que en altres llocs.

El món rural ha de ser ajudat de la mateixa manera que s'ajuda el món l'urbà. Per a aquest es construeixen infraestructures colossals (trens, autovies, ports, aeroports) que paguem tots els ciutadans, independentment d'on ens trobem. El món rural ha de reivindicar igualtat de tracte perquè els seus projectes no tinguen més dificultats "externes". Internament la seua potencialitat és equivalent.

4.2. Cal vèncer el complex d'inferioritat. Posar fi al victimisme o crear un *victimisme reivindicatiu, d'acció*. La necessitat de líders

“A França, l'orgull per la producció agrícola nacional ha instal·lat històricament una cultura del món agrícola que es reflecteix en les professions, en la joventut i en el món rural, molt diferent de l'espanyola. Es necessiten líders del món rural tipus José Bové”.

El cas francès mostra itineraris diferents. Al contrari, a Espanya s'ha devaluat i menyspreat el món rural i els professionals que hi treballen. Açò és a causa del fort procés migratori que es va produir en el qual la gent abandonava els pobles buscant un futur millor, una vida millor, principalment des del punt de vista econòmic, però també de qualitat de vida en general: educació, sanitat, oci. Fins i tot hi ha el comentari “als pobles només hi ha ximplés, perquè els llestos ja ens n'hem anat”.

Fins a un cert punt s'està superant l'autocompassió rural, però el que no es detecta són lideratges que es creguen el rural. Pareix que els nous lideratges no sorgeixen dels sectors tradicionalment vinculats amb el rural, si no de nous sectors productius i socials. Són persones que sempre han viscut al poble, però que són “líders” a partir del seu paper en aspectes típicament urbans (futbol, empresaris amb l'empresa en la ciutat, etc.). Paradoxalment *molts dels que podrien ser líders que estan vinculats tradicionalment a l'àmbit rural resulta que són neorurals*, i per això, no exerceixen cap tipus de lideratge en l'àmbit local, sinó en les seues esferes socials, moltes de les quals segueixen vinculades a la ciutat (productors ecològics, enològics, restauradors, etc.).

També es conclou que es necessiten líders, però no sols en el sentit clàssic del terme, es *necessiten models, experiències, comunitats líders*.

Propostes

- “Crear les condicions d'encreuament entre els uns i els altres perquè els líders locals s'adonen del rural i viceversa.
- La universitat rural, la captació de la matèria grisa de les nostres àrees per a utilitzar-la en el desenvolupament.
- Canviar la percepció i la concepció que es té del medi rural. Una forma d'aconseguir-ho seria la de la potenciació d'aquests líders, que puguen encapçalar moviments i actuacions de regeneració del territori, no sols des d'una visió econòmica, sinó també social, canviant la concepció que té la gent.
- Dignificar la professió de l'agricultor és molt complicat, ja que va associada a salaris precaris i a moltes hores de treball. A més, aquests últims anys amb les polítiques agrícoles se'ls ha passat a veure també com a perceptors de rendes (fins i tot com a persones que “viuen de les subvencions”). Si volem que es canvie la visió o la imatge

de l'agricultor cal canviar també la seua pròpia mentalitat, considerant-se i actuant des d'una visió més empresarial i més competitiva. La formació pot ser un element clau per a aquesta nova percepció de les professions lligades al món agrícola”.

4.3. Agroecologia i agricultura ecològica, possibilitats com a oportunitat de desenvolupament.

“L'agricultura ecològica és una gran oportunitat, és el futur. És una oportunitat i una necessitat que es fa urgent. No cal demostrar la seua viabilitat si no mostrar-la. A poc a poc es va imposant”.

Necessitem que les propostes endògenes tinguen èxit, com ara la utilització de restes per a fabricar biomassa o com els pinyols d'oliva, entre altres. Projectes dels mateixos pobles. Necessitem demostrar la viabilitat econòmica d'aquests projectes.

En els últims anys l'agricultura ecològica ha anat desenvolupant-se i incrementant tant la seua producció com el seu mercat. Que siga el futur o no, no ho sabem, però que es tracta d'una oportunitat de negoci i de desenvolupament sí que és cert, ja que hi ha un mercat consumidor que la demana, que requereix els seus productes i que els paga

Respecte a la viabilitat econòmica depèn, com tot, de cada projecte. Està demostrat que l'agricultura ecològica resulta rendible, però que cada una de les iniciatives que es duen a terme ho siguen, ja depèn d'altres factors.

Sempre cal demostrar la viabilitat econòmica, però tenint en compte les externalitats de cada pràctica: a la poma que ve de Xile caldria sumar-li en els costos les despeses de l'energia, les despeses que pot produir en el futur la contaminació que produeix el seu cultiu i el seu transport en importar-la.

Començar a pensar a unificar criteris de producció i sobretot de comercialització. Hi ha una experiència forjant-se en la Unió de Llauradors i Ramaders del País Valencià per a àrees urbanes que podria servir d'avançada. Es tracta d'hortes ecològiques que abasteixen restaurants. S'està creant una comercialitzadora d'hortalisses ecològiques, centralitzant-se a València i que també servirà de punt de venda de productes ecològics, amb un establiment al centre de València.

Cal oferir informació d'aquestes experiències de nous productes que s'han cultivat i comercialitzat amb èxit i que han resultat viables econòmicament.

És necessari el seu impuls. Però no vol dir que aquest impuls s'haja de fer amb la metodologia clàssica de la subvenció. Hem d'estudiar fórmules alternatives com ara la millora dels canals de distribució, així com el treball en la ciutat per a generar major demanda d'aquests productes.

4.4. Assegurar la participació endògena en la intervenció en el territori, la participació de la població de cada municipi i comarca.

Cada un dóna el que rep, després rep el que dóna, res es perd, tot es transforma.

Jorge Drexler.

La creació d'un model propi de desenvolupament econòmic requereix inexcusablement de la informació i de la participació ciutadana en el procés de definició. La democràcia necessita noves formes d'implementació per a superar els caducs defectes del sistema de representació. Tal vegada les àrees rurals són el millor laboratori per a *redefinir la democràcia participativa* com a model de convivència.

La participació ciutadana és més factible en municipis xicotets. Estem d'acord en el fet que la grandària és inversament proporcional a la qualitat de la participació, per la facilitat a l'hora d'implementar el projecte, coordinar la població i fomentar la participació directa dels veïns. Evidentment no depèn només de la mida de la comunitat, hi ha molts altres factors, però la mesura d'aquest sí que afavorix la participació. Ara bé, ha de practicar-se amb metodologia, ara sí, endògena, autogenerada, pròpia a cada comunitat. La major part dels models de participació són urbans i en pocs casos adaptables.

Que la participació ciutadana siga més factible en els municipis més xicotets pot també ser degut al fet que han perdurat fórmules de solidaritat veïnal i de participació comunitària, que en els municipis de més habitants s'han anat perdent (jornals de vila, etcètera).

Quant a la participació, suposa un dels aspectes que, per més fracassos (o experiències no positives) que s'acumulen, no cal renunciar-hi. I segons el nostre punt de vista aquesta participació, a més de en temes concrets, ha de partir de la pregunta: Quin poble, quina comarca, quina *ruralia* volem per al futur?

La participació ciutadana és més factible, a tots els nivells, en els municipis xicotets: des de la mera participació social, les consultes, els debats, fins a la implicació directa i la cogestió.

Assumir el protagonisme i un lideratge col·lectiu per al canvi. "Protagonistes del nostre canvi".

Els habitants rurals han d'assumir la responsabilitat de protagonitzar el canvi. Però sense rebutjar l'ajuda o inversió exterior, imprescindible econòmicament. Sense submissió, però tampoc localisme o corporativisme estèril.

Els habitants són els agents socials que, juntament amb inversors, visitants, administracions, etc., protagonitzaran el procés de canvi. Els habitants del medi rural han d'assumir que han d'exercir el protagonisme del seu propi desenvolupament, no buscant ni solucions ni líders d'aquest procés fora. Han de ser conscients de la necessitat d'activar

per si mateixos el canvi, això sí, aprofitant les sinergies i oportunitats que poden vindre de l'exterior. Programes com les iniciatives comunitàries o inversions externes que no afecten el model de desenvolupament que s'ha consensuat amb la població.

És necessària una certa ajuda. El que està clar és que per a tindre oportunitats els municipis han d'abandonar l'individualisme, encobert davall la idea de defensar el municipalisme. La solució està en la cooperació entre municipis, en les iniciatives supralocals, en la creació de territori.

La resistència a nous projectes "exògens" s'ha donat a projectes objectivament agressius que no han tingut en compte la comunitat. La inversió exterior ha de ser amb fins sostenibles.

Ho podem denominar "protagonistes del nostre canvi" intentant conscienciar la població. Una bona forma de fer-ho és la mostra d'experiències i d'informació, per a fer veure que aquest apoderament és possible.

No obstant això, cal assenyalar que en els últims anys s'ha treballat molt en aquesta línia i han sorgit plataformes veïnals, associacions i col·lectius que han mostrat la seua voluntat de ser els principals agents protagonistes, enfrontant-se en alguna ocasió, fins i tot, amb polítiques i decisions que vénen de diferents administracions externes.

També s'ha de desmitificar el rural com a zones tancades que rebutgen el que ve de fora i, al mateix temps, no tenen iniciativa.

4.5. L'heterogeneïtat social i el dret a la diferència. No imitar l'espai urbà tal qual. Elaborar nous models i nous indicadors.

Hi ha una crisi d'autoestima i de valors alimentada pels missatges que es generen des de la ciutat, que transmeten la idea que la felicitat està relacionada amb les possibilitats de consum que ofereixen els nuclis urbans.

El món rural ha d'apostar per aquells elements que suposen els seus punts forts en l'actual context de crisi de valors i generalització d'actituds individualistes, emfatitzant el col·lectiu, el comunitari, que derive en l'enfortiment de xarxes que permeten superar la seua tradicional fragmentació sense perdre la identitat.

- En les relacions camp-ciutat cal buscar relacions de respecte. No es fan propostes estratègiques per a evitar el desequilibri, per a equilibrar el territori. Caldria canviar els indicadors i crear-ne de nous.
- D'altra banda, es mesura la rendibilitat dels projectes amb la lògica urbana establida: majoritàriament econòmica (a curt termini) i quantitativa. En les iniciatives socioculturals per l'assistència, nombre d'activitats realitzades, etc., no per la participació i implicació de la població.

Anteposem rendibilitat econòmica a "rendibilitat social", tal vegada hauríem de parlar

més de rendibilitat econòmica a curt, mitjà i llarg termini. Per exemple, si el món rural es despobra a la llarga serà econòmicament negatiu per a tots: augment de la desocupació, més població en situació d'exclusió social que aniria a les ciutats, més perill de deteriorament ecològic, incendis, impossibilitat de turisme, etc. Així, si es redueixen les subvencions, el personal de manteniment, les brigades forestals, perdrem tots. La importància de les muntanyes i dels boscos no és només ecològica, també ho és econòmica. Igualment, en educació, per a millorar la igualtat de condicions, és necessari subvencionar el transport públic en l'àmbit educatiu, en el batxillerat i la formació professional, com es realitza en l'obligatòria. És una inversió a llarg termini. En conclusió, tampoc s'ha de menysprear la rendibilitat econòmica, considerant-la com un matís negatiu, com si fóra un element políticament incorrecte (en alguns àmbits socials). El problema a vegades és com es mesura.

Resulta molt complicat que en la societat actual, amb eleccions cada quatre anys i projectes de sol·licitud, realització i justificació en menys d'un any, es plantegen rendibilitats a llarg termini. No obstant això, només en els temps mitjans i llargs es poden trobar respostes als principals problemes i reptes; i és quan és possible el desenvolupament d'estratègies que involucren els habitants en el foment del treball comunitari. En aquest sentit han d'entendre's i assumir-se els ritmes propis del món rural.

“El problema no és encara que el món rural es despoble, el problema és que la ciutat es col·lapsa. Pareix que parlem del mateix, però no exactament. La primacia absoluta de la ciutat en el sistema capitalista s'origina per la necessitat del capital d'agrupar consum i producció (per dir-ho molt breument). Aquesta concentració té límits que en molts casos s'han sobrepassat. En diferents moments històrics i en determinades regions aquest col·lapse ha suposat el retorn de gent de la ciutat al camp, que és una espècie de *pati on es poden llançar les deixalles humanes i productives* (perdó per l'expressió). Aquests límits no són estables, varien en funció del funcionament de l'economia, de l'abundància o no de fonts energètiques...».

“Evidentment, al final el problema és general, a mitjà i a llarg termini aquesta inflació urbana pot esclatar o com a mínim exercir una pressió de retorn”.

“És l'hora de pensar en la importància de la rendibilitat econòmica, però evitant el desenvolupisme i altres fenòmens nocius del capitalisme (guany a curt termini, especulació, contaminació). Cal demostrar la importància de la rendibilitat a llarg termini, a través d'exemples reals, de manera que tota la població i les administracions es consciencien de la importància de la realització d'actuacions actuals, que encara que aparentment no són rendibles des del punt de vista econòmic (com ara una escola infantil, una piscina climatitzada), són elements que contribueixen a l'estabilitat poblacional”.

“No es pot considerar l'entorn rural com un espai enfrontat a l'urbà, sinó com el mateix.

Aquest és el gran què. Es tracta d'un sol sistema i no de dos i les mesures que la població de l'entorn rural ha de prendre han de centrar-se en aquest sistema i no en el món rural. Aqueixa rendibilitat social de què parla l'afirmació s'ha d'entendre en el conjunt social i no sols en el rural. El món rural només té salvació si se salva la ciutat, si ens salvem tots. La perspectiva ha de ser la del projecte global, sistèmic. No volem salvar el camp (per a què, per què), volem salvar-nos nosaltres, tots.

Cal recalcar l'existència també en el medi rural d'una complexitat social, igual que en el món urbà. Actualment en *ruralia* hi ha nombrosos perfils de població que la fan heterogènia per si mateixa, no ja en comparació a la ciutat. Amb múltiples valors, preferències i gustos. Per la qual cosa no cal buscar ni un contrast amb la ciutat ni una similitud. Probablement en els pobles hi ha gent més urbana i menys, gent a la qual li agrada la naturalesa i altres que menys, a la qual li agrada la gastronomia local i altres que preferixen el menjar ràpid. No cal estereotipar el món rural des d'un punt de vista urbà, però tampoc cal estereotipar el món rural des d'un punt de vista del món rural".

Creure en la identitat territorial. "Cal salvaguardar les nostres tradicions, els nostres senyals identitaris. Si ens oblidem d'on venim, difícilment sabrem on anem".

Serveis que equiparen la qualitat de la vida del món rural i urbà

No es pot imitar l'urbà tal qual. *Més que d'igualar es tracta d'equiparar la qualitat de vida rural a la del món urbà.* Però hem de definir "equiparar": no es tracta de tindre el mateix però sí de buscar elements, recursos i serveis equivalents. Per exemple, analitzar els serveis i equipaments per comarques i per distàncies, mesurades en temps, no en quilòmetres.

Es tractaria que, en la mesura que siga possible, aquests nous models que es proposen sorgisquen per si mateixos de la població, que siga la que considere que és això el que vol. Un exemple són les fires i els mercats, que pot ser que es considere com una imitació dels grans esdeveniments de les ciutats, però que també pot ser que siguin la derivació o reconversió d'aquelles fires comercials i ramaderes que tenien lloc en moltes localitats des de l'Edat Mitjana. Cal potenciar i recolzar aquelles iniciatives que sorgisquen des de la població en aquest sentit, ja que serà la població la que per si mateix s'encarregarà d'adaptar-les i dotar-les de la seua pròpia identitat.

Aquests nous models no sols s'han de generar, s'han de defensar perquè aniran en contra de la tendència dominant, i del que es tracta és que aquests principis de diversitat s'apliquen a tot arreu.

S'associa menys població a menys qualitat de vida, "no creixement" a estancament i endarreriment, la qual cosa no sempre és així, ja que l'excés de creixement poblacional deteriora la qualitat de vida.

Les urbanitzacions més exclusives tenen una demografia ridícula. Sugerim començar a pensar a baixa demografia com a factor de qualitat.

Podríem parlar d'una infinitat d'exemples de municipis amb escassos habitants i que al contrari ofereixen una gran qualitat de vida. La relació més clara és que menys serveis és igual a menys qualitat de vida. Un municipi de molt pocs habitants amb una botiga, un bar, consultori mèdic dos dies a la setmana, centre de salut 24 hores a 3 quilòmetres, farmàcia dos dies a la setmana, centre de la tercera edat, associació cultural que organitza activitats, ofereix una gran qualitat de vida, ja que els veïns compten amb tot el que necessiten per a viure i tenen cobertes les principals demandes. Això sí, si li lleves la botiga, el metge, la farmàcia, el fet de disposar de serveis sanitaris d'emergència prop, entre altres, el poble per si mateix no tarda a desaparèixer. Per això la importància que té en el medi rural comptar amb serveis bàsics que garantiscuen l'estabilitat poblacional. Necessitat d'articular polítiques i estratègies que asseguren la continuïtat dels serveis existents, així com aconseguir-ne de nous en benefici de la població.

També es tracta de buscar punts d'equilibri. Les comunitats molt xicotetes són inconvenients per a moltes coses. I les grans per a moltes altres més.

Aquest equilibri entre mida i benestar es pot aconseguir, no obstant això, com a comunitat i no necessàriament com a poble. És a dir, es pot aconseguir la mida ideal unint diverses localitats (la qual cosa alteraria també la variable benestar per les distàncies). Per a evitar els efectes negatius de la poca població han de traçar-se aliances entre localitats en diversos aspectes. No cal aliar-se en tot amb una localitat veïna, podem diferenciar i aliar-nos amb moltes altres en funció del servei o element, de manera que sempre es manté la identitat local.

D'altra banda, creiem que la població és perfectament conscient de tot això, del pitjor de ser molt pocs i de ser massa. A Bell-lloc els veïns van decidir que no volien créixer més que l'imprescindible. Però la seua població impedeix que el menjador escolar siga sostenible sense aportació municipal.

És un despropòsit perseguir comptar amb els mateixos serveis en els municipis xicotets que en les ciutats, la qual cosa no sols és inviable sinó també innecessari. El món rural requereix d'uns serveis bàsics que igualen en condicions la qualitat de vida a les ciutats. No necessitem ni volem comptar amb un hospital en cada localitat però sí en un radi màxim de 40-50 km, i comptar amb un servei d'urgències (una SAMU) en la comarca que ens trasllade al centre hospitalari tan ràpid com siga possible. Però si tampoc tenim SAMU aquests 50 km es converteixen en 100 km, la qual cosa pot ser la diferència entre viure o no. Es tracta, per tant, de configurar un mapa de recursos en el medi rural que garantiscuen la qualitat de vida de la població, recursos que potser són inviables econòmicament a curt termini però sí amb una viabilitat social, o com s'ha comentat anteriorment, amb viabilitat a llarg termini.

“No es tracta d'equiparar zones sinó persones. Tots hem de tindre les mateixes oportunitats i serveis com a ciutadans. Alguna cosa semblant diu la mateixa Constitució d'Espanya. El món rural, per ser rural no té perquè renunciar a la qualitat de vida”. Els habitants de la ruralitat han de tindre coberts tots els serveis necessaris bàsics. Amb un serveis de qualitat. “A partir d'ací, la resta és superficial; com més t'ofereixen, menys creus que tens i més creus que necessites”.

Tal vegada hauríem d'arribar a concretar més: quina població és la mínima recomanable per a mantindre serveis i quan una població la podem considerar excessiva i per a què. A vegades són apreciacions difícilment objectives, com el de qualitat de vida que pot ser diferent d'acord amb els valors de cada u.

El terme qualitat de vida és un poc “esvarós”, en realitat depèn de la nostra escala de valors i d'optar entre distintes eleccions. Si l'entenem com l'accés als serveis bàsics estem d'acord que han de ser equivalents en el camp i en la ciutat.

Es tracta, per tant, de dissenyar estratègies territorials que garantisquen aquesta equiparació de serveis entre els habitants del medi rural. Per aquest motiu és important potenciar els serveis mancomunats i compartits entre més d'un municipi. “No demanem com a rurals: exigim com a ciutadans! Quines coses té el vocabulari, parlar de ciutadans als pobles, serà que per als a la gent de poble no es van pensar certs drets?».

4.6. Desenvolupar propostes estratègiques i plans estratègics a escala comarcal.

Plantejar les xarxes també a una escala més veïnal. Un dels nostres problemes com a tècnics i com a veïns és la competitivitat a què se'ns acosta des de les polítiques de desenvolupament local com “de competitivitat local”. En aquest sentit s'ha de pensar en escala territorial més que en local, promovent aliances entre localitats veïnes que compartisquen recursos del tipus que siga. Tenim experiències més o menys vàlides i aquest és uns dels camins.

Pla estratègic: no es planteja a escala regional ni local. No interessa que els municipis es plantegen visions a llarg termini. Ni a nivell comarcal. Es fa a nivell cosmètic, amb congressos sobre estratègies (com la 20x20). Pareixeria que el més útil és plantejar-ho per a territoris unitaris, amb una certa unitat territorial natural, de les comarques, com s'ha fet en els parcs naturals.

La planificació resulta imprescindible per al desenvolupament dels municipis, saber les seues demandes i necessitats a curt, mitjà i llarg termini i quines no ho són, açò ajudarà a prioritzar les actuacions, sobretot en l'actualitat, quan les possibilitats de finançament són menors. A més, permet dissenyar actuacions a major escala, no sols des del punt de vista local sinó des d'un àmbit més territorial.

Però no tots els plans estratègics són iguals. En primer lloc, la ciutadania haurà de decidir quin és el destí, a on ha de conduir l'estratègia. Després, poden entrar els planificadors, sempre acompanyats/vigilats de prop per la ciutadania.

Sempre pareix bo desenvolupar plans estratègics, però no com un fi en si mateix. Imprescindibles si responen a uns objectius participats i consensuats entre la població, agents socials i administracions, per a executar a mitjà i llarg termini per damunt de lluites partidistes (un fet que avui pareix impossible a la nostra terra). Quants plans estratègics dormen als calaixos... quants diners malgastat i quanta frustració?

Propostes

- Analitzar allò que puga haver-hi i plantejar models alternatius o propis. Caldria preguntar: Què necessita el meu municipi? En quina mesura afecta altres municipis? Seria convenient coordinar necessitats i respostes? Açò forma part del procés democràtic.
- Conscienciar de la importància d'aquestes actuacions i de la necessitat de dinamitzar i utilitzar els plans estratègics. Açò resulta complicat perquè després els representants polítics pensen des d'una visió localista i els resultats dels plans d'acció de les Agendes 21, per exemple, queden en un calaix sense oferir-los pràcticament cap aplicació pràctica.

Amb l'actual crisi econòmica i amb la disminució de finançament és possible que es decidisquen dur a terme iniciatives comarcals. Seria important fer-los veure la necessitat de fer-ho, encara que la forma més adequada és mostrant com s'han desenvolupat iniciatives amb èxit en aquesta línia, ja ho saben i ho coneixen; el problema és que resulta molt complicat canviar la forma de pensar dels representants polítics.

En aquest punt entra en escena una institució bàsica: la Diputació Provincial, que en el nostre cas, no assumeix tal responsabilitat de coordinar les municipalitats per a aportar al temps iniciatives amb un àmbit funcional i d'actuació comarcal. Ens preguntem si és necessària la Diputació Provincial tal com està treballant en l'actualitat. Amb l'externalització de molts serveis, una privatització amagada i assumint àmbits d'actuació que no li corresponen, en comptes de coordinar.

4.7. El paper i les funcions dels agents tècnics i de la Universitat.⁹

Tenim cinc tipus principals d'agents tècnics actuant en els municipis rurals, que provenen del món econòmic (agents d'ocupació i desenvolupament ADL), de la salut (personal mèdic i d'infermeria), de l'educació (professorat, AMPAS), dels serveis socials (relacionats amb el treball social) i socioculturals (gestió cultural, animació). Si habitualment coincideix

l'àmbit del seu treball i actuació en la unitat concreta de cada municipi, en el món rural se superposen més.

Respecte als ADL, a pesar de ser el treball d'una minoria, s'indica que "s'ha guanyat confiança en el nostre treball" en el món rural. Els mateixos ADL comenten que estan d'acord amb aquesta afirmació, tot i que encara queden moltes coses per fer. La línia de treball que ha seguit la Universitat, a pesar de ser la més complicada, és la que majors beneficis produeix a llarg termini. A partir del Programa d'Extensió Universitària i amb el suport a la realització d'una sèrie d'activitats per a la població, s'ha potenciat una xarxa de tècnics compromesos, amb capacitat crítica, formats i capaços de desenvolupar projectes de qualitat i amb excel·lents resultats en el seu territori.

No obstant això, la majoria de la població no veu aquests resultats, i per a molts regidors i veïns, els ADL "sempre estem de cursets i de reunions, la participació no val per a res, la cultura són *coses del món de la faràndula*, però bé, el nostre treball és important i el treball que realitzem a través del SASC ho és més. A part, hem aconseguit reforçar-nos la nostra pròpia imatge, saber que no estem sols i que hi ha altres tècnics que pensen i actuen com nosaltres". Un tècnic recorda una xarrada en una nit de jornada d'avaluació en què una tècnica deia, "m'agrada vindre perquè em fa sentir que forme part d'alguna cosa important" i és que el PEU ja és important per si mateix i no pels resultats o activitats que es realitzen.

És un treball imprescindible. Però com sempre, la Universitat no és una ni tots els tècnics són iguals. La coordinació entre els tècnics, i per extensió, entre els municipis, provocada per una institució imparcial, com és la Universitat, és una acció molt forta a la província de Castelló. Realment s'ha creat una xarxa, es treballa de manera conjunta, sense municipalismes-localismes. "S'ha treballat bé a pesar de la inestabilitat [la majoria dels ADL té contractes eventuais o precaris], dels curts terminis, de la dispersió de competències, dels capritxos, dels localismes... cal continuar resistint".

La Universitat ha dinamitzat. És catalitzador i garant. L'encert de la Universitat ha sigut no prometre, simplement ha aportat mètode, tècniques i formes.

Propostes

"Destapem els i les líders, incorporar més gent a l'experiència".

"La realització de l'exposició sobre els Vint anys del PEU contribueix a reforçar la nostra imatge davant la resta de la població i el fet que esta exposició recórrega cada un dels municipis de cada comarca serà positiu. A part de l'exposició, l'aparició en els mitjans de comunicació amb motiu d'aquest aniversari contribueix a beneficiar-nos, així com la participació en congressos, revistes de divulgació, taules redones al costat d'altres universitats i qualsevol altra iniciativa que ajude a visibilitzar més el treball que es realitza".

“Fins ara ha sigut molt d’agrair l’actitud proactiva de la Universitat, pot haver arribat el moment en què la ruralia comence a marcar-li a aquesta els passos. Ha de ser capaç de dir açò vull i en açò vull que m’ajudes d’aquesta manera”. “El valor que li done al SASC és precisament aquest. No dedicar-se a estudiar bestioles, ui!, perdon, habitants rurals, sinó implicar-los en el seu propi estudi. En definitiva dotar-los d’autonomia”.

[5]

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALARIO TRIGUEROS, MILAGROS (2003): *Mujeres en la agricultura y en el medio rural: retos y oportunidades*. Documento elaborado para el libro blanco de la agricultura y del desarrollo rural, Madrid : Vicesecretaría General Técnica. Área de Documentación e Información. Ver en: http://www.libroblancoagricultura.com/libroblanco/jtematica/politicas_relevo/comunicaciones/m_alario.pdf
- ALBURQUERQUE, F. (2003): *Teoría y enfoque del Desarrollo Local*. Instituto de Economía y Geografía. Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- ALONSO, LUIS ENRIQUE (2000): *Trabajo y posmodernidad: el empleo débil*. Madrid: Fundamentos.
- BERNAT MARTI, J. S. (2010): *Envejecimiento de la población, perspectivas de futuro*. XV Jornades Culturals a la Plana de l'Arc. Mesa redonda (pendiente de publicación).
- BORJA, JORDI Y CASTELLS, MANUEL. (2004): *Local y global : la gestión de las ciudades en la era de la información*. Madrid: United Nations for Human Settlements (Habitat), Taurus cop.
- CAMARERO, LUIS (coordinador) (2009): *La población rural en España. De los desequilibrios a la sostenibilidad social*. Colección Estudios Sociales nº 27, Fundación la Caixa.
- CAMARERO, LUIS (2009bis): *"La sostenible crisis rural". En: Crisis del medio rural: procesos sustentables y participativos*. Monográfico en Documentación Social nº 155. Madrid: Cáritas Española Editores.
- GALLAR, DAVID (2009): *"La recuperación del conocimiento tradicional campesino como herramienta del desarrollo rural sustentable. La construcción de la Universidad Rural Paolo Freire"*. En: *Crisis del medio rural: procesos sustentables y participativos*. Monográfico en Documentación Social nº 155. Madrid: Cáritas Española Editores.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, GERARDO, et al. (2003): *Libro blanco de la agricultura y el desarrollo rural*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Centro de Publicaciones.
- HOWARD, EBENEZER SIR, (1985): *Garden cities of to-morrow*. Powys: Attic books.
- NAREDO J.M. (2010): *'El modelo inmobiliario español y sus consecuencias'. Ponencia en Coloquio sobre Urbanismo, democracia y mercado: una experiencia española (1970-2010)*. Institut d'Urbanisme de París, Université de París 12. Val de Marne. 15-16 marzo 2010.

- OLIVA, JESÚS Y CAMARERO, LUIS. A. (2002): *Paisajes sociales y metáforas del lugar: una exploración de la ruralidad itinerante en Navarra*. Pamplona: Universidad Pública de Navarra.
- RAMONET, IGNACIO (2001): "El nuevo 'sistema-mundo'". En: *Le Monde Diplomatique en español*, nº 192, octubre 2011. Valencia.
- RIVERA ESCRIBANO, MARÍA JESÚS (2007): *La Ciudad no era mi lugar: los significados residenciales de la vuelta al campo en Navarra*. Pamplona: Universidad Pública de Navarra.
- SAVIA RURAL (2008): *Nuevas voluntades para nuevos escenarios. Savia Rural, una propuesta para la atracción y fijación de población en zonas rurales*. Centro Rural de Información Europea - Mas de Noguera (Castellón).
- VARIOS AUTORES (2009): *Crisis del medio rural: procesos sustentables y participativos*. Monográfico en Documentación Social nº 155 (coordinado por Daniel López García y Tomás R. Villasante). Madrid: Cáritas Española Editores.
- VACHON, BERNARD (2001): *El desarrollo local: teoría y práctica, reintroducir lo humano en la lógica del desarrollo*. Gijón: Trea.
- VILLASANTE, TOMÁS R. (2009): "Conjuntos de Acción y participación rural". En: *Crisis del medio rural: procesos sustentables y participativos*. Monográfico en Documentación Social nº 155. Madrid: Cáritas Española Editores.

